

ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ

Επιστημονικό Δελτίο
Τμήματος Θεατρικών Σπουδών
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΟΜΟΣ 7

VOLUME 7

PARABASIS

Scientific Bulletin
Department of Theatre Studies
University of Athens

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ / ΤΕΥΧΟΣ 7

Ο ΒΙΚΤΩΡ ΟΥΓΚΩ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ “ΚΑΘ’ ΗΜΑΣ” ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Χαρισματικός και πληθωρικός ο Βίκτωρ Ουγκώ¹ (1802 – 1885), δεσπόζουσα προσωπικότητα του λογοτεχνικού χώρου (στην ποίηση, την πεζογραφία και το θέατρο), αλλά και της πολιτικής σ’ όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα λόγω της μακροβιότητάς του, ιδιαίτερα αγαπητός στην Ελλάδα² για τη φιλελληνική του στάση,³ δεν μπορούσε παρά να τραβήξει την προσοχή των Ελλήνων της Ανατολής, μιας κοινωνίας πρακτικά και πνευματικά προσανατολισμένης στη Δύση.

¹ Ξένη και ελληνική βιβλιογραφία για τον Victor Hugo βλ. Despina Provata: *Victor Hugo en Grèce: 1842-1902*. Διδακτορική διατριβή, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), Παρίσι, 1994, σσ. 399-411. Από την εκτενή ξένη βιβλιογραφία βλ. συμπληρωματικά πρόσφατες εκδόσεις: Anne Ubersfeld: *Victor Hugo et le théâtre*. Paris: Le Livre de Poche, 2002 (με πλούσια εικονογράφηση), G. Thivres: *Victor Hugo et la vision du futur*. Paris: La Renaissance du Livre, 2002. Από την ελληνική βιβλιογραφία βλέπε συμπληρωματικά: Ξένη Μητάκου: «Θεατρικός λόγος και πράξη: Η προβολή του νέου λαϊκού ειδώλου στη γαλλική ρομαντική δραματολογία (Hugo, Musset)», *Παρουσία*, τόμ. Η’, 1992, σσ. 37-47. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*. Τόμ. Α’. Αθήνα: Νέος Κύνλος Κωνσταντινουπολιτών, 1994, σσ. 139-141. Για παραστάσεις έργων βλ. ό.π., τόμ. Β’. Αθήνα: Νέος Κύνλος Κωνσταντινουπολιτών, 1996. Βάλτερ Πούγγερ: *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματολογίας στο νεοελληνικό θέατρο (17^ο-20^ο αιώνας): Μία πρώτη σφαιρική προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999, σσ. 70-78, και Άννα Ταμπάκη: «Η πολυδιάστατη προσωπικότητα του Βίκτωρος Ουγκώ: ο άνθρωπος και το συγγραμικό του έργο», Λουκία Δρούλια: «Βίκτωρ Ουγκώ: οι φιλελληνικές του εκδηλώσεις», Λεωνίδα Καλλιβερέτακη: «Ριζοσπαστικοποίηση μέσω (και) του φιλελληνισμού: Η περίπτωση του Βίκτωρος Ουγκώ και Δέσποινα Προβατά: «Η απήχηση του Βίκτωρος Ουγκώ στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα», στον τόμο *Βίκτωρ Ουγκώ (1802-1885): Ο ρομαντικός συγγραφέας, ο οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας: 200 χρόνια από τη γέννησή του*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2002. (Σειρά: Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις «Επιστήμη Κοινωνία»). Για πρόσφατες ανακοινώσεις βλ. *Ελληνο-Γαλλικό Συμπόσιο «Βίκτωρ Ουγκώ, μια παγκόσμια φωνή στην αληθινή 21^η αιώνα: Η ακτινοβολία του στην Ελλάδα»*, Αθήνα, 21-23 Νοεμ. 2002 (πρακτικά υπό έκ-

δοση), όπου σε συνεπτυγμένη μορφή παρουσιάστηκε και το παρόν μελέτημα.

² Παραθέτουμε ενδεικτικά άρθρα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα, αντιπροσωπευτικά της συχνής παρουσίας του Ουγκώ τόσο ως πνευματικής προσωπικότητας, όσο και ως δραματοουργού με αποσπάσματα από τα έργα του και με μελετήματα για τον ίδιο: «Βιογραφία Βίκτωρ Ουγκώ», *Εντίερτη*, τόμ. Ε’, αρ.100, 15 Οκτ. 1851, σσ. 90-93. «Η πνευμοναισθησίς του Ερνάνη», *Εστία*, έτος Ε’, αρ. 221, 23 Μαρτ. 1880, σσ. 11-14. «Ο βασιλεύς διασκεδάει τον Victor Hugo», *Έσπερος*, έτος Β’, αρ. 38, 15 Νοεμ. 1882, σ. 222. Κωστής Παλαμάς: «Ο Βίκτωρ Ουγκώ εν Ελλάδι», *Εστία*, έτος ΙΟ, τόμ. 19, αρ. 491, 26 Μαΐου 1885, σσ. 355-359. Ενώγγελος Ζαλοκώστας «Βίκτωρ Ουγκώ», *Αττικόν Ημερολόγιον*, έτος 20ο, 1886, σσ. 137-147. (Διάφορα άρθρα για τον Victor Hugo), *Εβδόμας*, έτος Α’, αρ. 9, 29 Απρ. 1884, σσ. 67-70, έτος Β’, αρ. 64, 19 Μαΐου 1885, σσ. 231-232, 238, αρ. 65, 26 Μαΐου 1885, σ. 234, 241, 244, 249, αρ. 66, 2 Ιουν. 1885, σ. 264, αρ. 67, 9 Ιουν. 1885, σ. 273, αρ. 71, 7 Ιουλ. 1885, σ. 321, αρ. 73, 21 Ιουλ. 1885, σ. 348, αρ. 76, 11 Αυγ. 1885, σσ. 381-382, έτος Γ’, αρ. 104, 23 Φεβρ. 1886, σ. 95, αρ. 109, 30 Μαρτ. 1886, σ. 155, αρ. 119, 8 Ιουν. 1886, σ. 276, «Olla Podrida», εφ. *Αστυ*, έτος Α’, αρ.φ.28, 6 Απρ. 1886, σ. 7. *Εστία*, έτος 12, τόμ. 23, αρ. 597, 7 Ιουν. 1887, σ.376, στ. 4. De Amicis «Βίκτωρ Ουγκώ». Μετ. Δ. Καραγιαννάκης, *Έσπερος*, έτος Ζ’, τόμ. Ζ’, αρ. 165, 1 Μαρτ. 1888, σ. 318, αρ. 166, 15 Μαρτ. 1888, σσ. 343-346, αρ. 167, 1 Απρ. 1888, σσ. 355-357, έτος Η’, τόμ. Η’, αρ. 171, 1 Φεβρ. 1889, σ. 39. «Η πρώτη παράστασις του Ερνάνη», *Εστία*, Ιαν.-Ιουν. 1890, σσ. 380-382, 394-396, 406-410.

³ Ο Ουγκώ χαρακτηρίζεται από τον Κωστή Παλαμά αδιαμφισβήτητα επιβεβαίωσης του λογοτεχνικού φιλελληνισμού στη Γαλλία (βλ. Κωστής Παλαμάς: *Απαντα*. Τόμ. 15, Αθήνα: Μπίρης, σσ. 37-47). Βλ. επίσης Λουκία Δρούλια, ό.π., σσ. 39-57.

Αξίζει κανείς να επισημάνει ότι από τους δέκα μεταφραστές του θεατρικού του έργου (τους Γ. Α. Λαγκαδά,⁴ Ι. Ι. Σκυλίτση,⁵ Αχιλλέα Αγαθόνικο,⁶ Ιωάννη Ραπτάρχη,⁷ Γεώργιο Παράσχο,⁸ Φωκίωνα Βουτσινά,⁹ Παύλο Νιρβάνα,¹⁰ Ευγένιο Ζαλοκώστα¹¹ και Σταύρο Βουτυρά¹²), τέσσερις, (οι Ι.Ι. Σκυλίτσης, Ιωάννης Ραπτάρης, Φωκίων Βουτσινάς και Σταύρος Βουτυράς) ανήκουν στον πνευματικό χώρο της ελληνόφωνης Ανατολής, ενώ τρεις από αυτούς, ο Ιωάν-

⁴ *Ο Άγγελος, τύραννος της Παδοῦς*. Δράμα υπό Βίκτωρος Υγγώ, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Γ.Α. Λαγκαδά. Εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου Διονυσίου Κορομηλά κειμένου κατά τον Γαλατάν πλησίον της Νιάδας εντός των Φερμελετζιδ, 1850 (ΓΜ 5236, ΛΤ 279).

⁵ *Λουκρητία Βοργία*. Δράμα Βίκτωρος Ούγου, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Ι. Ισιδωρίδου Σκυλίτση. Εν Σμύρνη, τυπογραφείον της Εφημερίδος της Σμύρνης, διευθυνόμενον υπό Κ. Προσέδου, 1852 (ΓΜ 5741, ΛΤ 282).

⁶ *Άγγελος τύραννος του Παταίου*. Δράμα Βίκτωρος Ούγου μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Αχιλλέως Αγαθονίκου, φοιτητού της Νομικής Σχολής. Αθήνησι, τύποις και βιβλιοπωλείω Π.Α. Σακελλαρίου, 1859 (ΓΜ 7769, ΛΤ 656).

⁷ Δραματική τριλογία, ή Δράματα τρία του Βίκτωρος Ούγου *Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Παταίου και Μαρία Τυδώρ* υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1860 (ΓΜ 8156, ΛΤ 289). Συλλογή ξένων δραμάτων προς χρίσιν της εθνικής ημών σσηνής. Τόμος Α' και Β' περιέχοντες τα εξής δράματα του Βίκτωρος Ούγου: *Λουκρητία Βοργία, Άγγελος Παταίου, Μαρία η Τυδώρις, Ρουϊ-Βλας, οι Βυργράβοι και Ερνάνης*. Μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1861 (ΓΜ 8592, ΛΤ 295). Δραματική τριλογία ήτοι *Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Παταίου και Μαρία η Τυδώρις*. Δράματα Ουγκώ μεταφρασθέντα εκ του γαλλικού υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου προς χρίσιν των εθνικών ημών θεάτρων. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866. Δραματική τριλογία ήτοι *Ρουϊ-Βλας, οι Βυργράβοι και Ερνάνης* υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου προς χρίσιν των εθνικών θεάτρων. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1866. Βίκτωρος Ούγου του Γάλλου *Μαρία η Τυδώρις*, δράμα εις πράξεις τρεις. Εκδίδοται δαπάνη Γ.Ν. Καλογερίδου. Εν Κωνσταντινουπόλει, τυπογραφείον Π. Σωτηριάδου, 1886. Β. Ουγκώ *δράματα* μεταφρασθέντα ελευθέρως και διαφόροις προσθήκαις και προλεγομένοις κοσμηθέντα υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρχου. Έκδοσις δευτέρα υπό Ιωάννου Μ. Κατρά. Τόμ. Α'. Εν Αθήναις, τύποις «Αληθείας», 1887. *Οι Βυργράβοι*. Δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις τρεις μεταφρασθέν υπό Μ. Ραπτάρχου. Έκδοσις δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας», 1888. Θέατρον

Ουγκώ αρ. 2. *Άγγελος τύραννος Παταίου*. Δράμα του Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις τρεις μεταφρασθέν υπό Ι. Μ. Ραπτάρχου. Έκδοσις δευτέρα. Εν Αθήναις, τυπογραφείον «Αληθείας», 1888.

⁸ Ο Γεώργιος Παράσχος μετέφρασε τον *Ερνάνη*, μετάφραση που δεν εκδόθηκε, αλλά δημοσιεύτηκε αποσπασματικά μόνο στον ελληνικό περιοδικό τύπο της εποχής (βλ. Despina Provat, ό.π., σ. 184. Βλ. επίσης Βίκτωρ Ουγκώ: «Εκ του *Ερνάνη*». Μετ. Γ. Παράσχου, (πράξις Γ' σκηνές Α', Β', Γ', Δ', Ε', ΣΤ', Ζ'). *Ίρις των Αθηνών*, έτος Β', αρ. 18-19, 1-15 Ιουν. 1899, σσ. 141-143, αρ. 20, 1 Ιουλ. 1899, σσ. 161-162, έτος Γ', αρ. 3, 1 Φεβρ. 1900, σσ. 25-26, αρ. 4-5, 15 Φεβρ. – 1 Μαρτ. 1900, σ. 33).

⁹ *Ο βασιλεύς ευθυμεί (Rigoletto)*, δράμα Victor Hugo, εις πράξεις πέντε, εμμέτρως μεταφρασθέν υπό Φωκ. Α. Βουτζινά, προς όφελος του Ελληνικού Οργανοτροφείου Σμύρνης. Εν Σμύρνη, τυπογραφείον Νικολάου Α. Δαμανού, 1872 (ΛΤ 325). Θεατρική Βιβλιοθήκη, ή Τρία νέα δράματα *Μαριών Δελόρι, Ιωάννα Γρεύ και η Επαίτις* εκ της γαλλικής μεταφρασθέντα υπό Φωκίωνα Α. Βουτζινά και το πρώτον από σκηνης διδαχθέντα υπό της Ελλ. Δραματικής Εταιρίας «ο Μένανδρος». Τεύχος πρώτον *Μαριών Δελόρι* δράμα Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις πέντε. Εκδίδονται υπό Επαμ. Βαρδοπούλου. Σμύρνη τυπογραφείον ο Τύπος, 1875 (ΛΤ 350).

¹⁰ Ο Παύλος Νιρβάνας με το ψευδώνυμο Πέτρος Αποστολίδης μετέφρασε τον *Τορκονεμάδα*, όμως από τη μετάφραση αυτή έχει διασωθεί μόνο ένα μικρό απόσπασμα που δημοσιεύτηκε στον τύπο (βλ. Despina Provat, ό.π., σσ. 200-201. Βλ. επίσης Βίκτωρ Ουγκώ: «*Τορκονεμάδας*». Μετ. Π. Κ. Αποστολίδη, *Έσπερος*, έτος Β', αρ. 48, 15 Απρ. 1883, σσ. 370-371 και *Αττικόν Μουσείον*, έτος Α', αρ. 11, Δεκ. 1883, σσ. 167-171).

¹¹ Ο Ευγένιος Ζαλοκώστας μετέφρασε το έργο του *Ο βασιλεύς διασεκόζει* (βλ. Despina Provat, ό.π., σσ. 203-205. Βλ. επίσης *Αττικόν Μουσείον*, έτος Α', αρ. 10, Νοέμ. 1883, σσ. 146-154 και έτος Β', αρ. 2, Απρ. 1884, σσ. 18-19) και τον *Ρουϊ-Βλας* (Despina Provat, ό.π., σσ. 197-198. Βλ. επίσης *Εβδομάς*, αρ. 7, 14 Μαρτ. 1887, σ. 8).

¹² Βίκτωρος Ούγου *Τορκονεμάδας*. Δράμα μετά πρόλογου. Μετάφρασις έμμετρος Σ. Ι. Βουτυρά. Εν Αθήναις, 1883.

νης Ραπατόρχης, ο Ιωάννης Ισ. Σκυλίσης και ο Φωκίων Βουτινιάς θεωρούνται οι κύριοι και σημαντικότεροι μεταφραστές του θεατρικού του έργου στην ελληνική γλώσσα το 19ο αιώνα. Το ίδιο ισχύει και για τις εκδόσεις των θεατρικών του έργων, μεγάλος αριθμός των οποίων εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη στον εξεταζόμενο αιώνα, καθώς και για τις παραστάσεις των έργων του, που πραγματοποιούνται εκεί από επαγγελματικούς και ερασιτεχνικούς θιάσους, όπως θα δούμε ακολούθως.

Η πρώτη ελληνική μετάφραση θεατρικού του έργου εμφανίζεται το 1850 με την έκδοση στην Κωνσταντινούπολη του Άγγελου, τύραννου της Παδούης (*Angelo, tyran de Padoue*, 1835). Το τρίπρακτο αυτό δράμα, που είχε εκδοθεί στο Παρίσι το 1835 και παιχτεί την ίδια χρονιά στην *Comédie Française* στις 28 Απρ. μετέφρασε ο Γ. Α. Λαγκαδάς,¹³ ακολουθώντας πιστά το πρωτότυπο, αλλά παραλείποντας το πρώτο μέρος της Γ’ πράξης, δηλ. τη δολοφονία του Ομόδεη από τον Ροδόλφο. Η παραίτηση στην πραγματικότητα δεν αφαιρεί τίποτα από το κείμενο, αφού η περιγραφή της δολοφονίας γίνεται αργότερα, παρά μόνο κάποιες σκηνές δράσης χωρίς ιδιαίτερη σημασία. Αντίθετα ο Ιωάννης Ραπατόρχης που θα το μεταφράσει το 1860,¹⁴ χρησιμοποιώντας προφανώς την ίδια γαλλική έκδοση, θα ακολουθήσει πιστά το κείμενο χωρίς παραλείψεις.

Το έργο εκτυλίσσεται στην Πάδοβα το 1549, όταν η πόλη βρισκόταν υπό βενετική κυριαρχία, με δραματικό χώρο το παλάτι του τοπάρχη της Πάδοβας Άγγελου Μαλιπιέρη. Κύριο θέμα του, όπως επισημαίνεται και στον πρόλογο¹⁵ της γαλλικής έκδοσης, τμήμα της οποίας μεταφράζει ο Γ.Α. Λαγκαδάς, είναι η σχέση της γυναίκας και του άνδρα, που καθορίζεται και δηλητηριάζεται από τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής.¹⁶ Δύο γυναίκες ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση και το ποιόν τους, η ηθοποιός Τίσβη και η βενετή ευγενής Κατερίνα, υποφέρουν άδικα από την υπεροψία της ανδρικής εξουσίας. Η καθεμία με τον τρόπο της θα αντιτάξει στην σκληρότητα την αγάπη και την τρυφερότητα και στη δολοπλοκία, την ψυχική και ιδεολογική αγνότητα, με αποκορύφωμα τη θυσία της Θίσβης, η οποία, μη γε-

¹³ Δεν γνωρίζουμε εάν ήταν Κωνσταντινουπολίτης ή όχι. Ο ίδιος είχε μεταφράσει το έργο του Μ. Ουσσίου (Wyss) *Ο Ελβετός Ροβινσών*. Αθήνησι 1854 (ΓΜ 6279) και την *Ιστορία της ρωσικής αυτοκρατορίας*. Τόμ. Α'. Εν Αθήναις, 1855 (ΓΜ 6459).

¹⁴ Εντοπίζονται δύο εκδόσεις της μετάφρασης αυτής στην Κωνσταντινούπολη το 1860 και το 1861 (βλ. αν. σημ. 7).

¹⁵ *Ο παρών πρόλογος του Γάλλου εκδότη, μέχρι του μέρους τούτου πραγματεύεται περί της ύλης του συγγράμματος και διά τούτο έκριναν εύλογον να τον μεταφράσων περαιτέρω όμως επικρίνει λίαν ατεχνώς και υπερβαίνον τον διακεκρημένον τούτον δραματοποιόν, ώστε το λοιπόν εκείνο μέρος παρέλειψα, κρίνας αυτό λίαν επουσιώδες, και όλως προς τον σκοπόν μας ασύμφορον* (βλ. Άγγελος τύραννος του Παδούης. Δράμα υπό Βίκτωρος Υγγώ. Μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Γ. Α. Λαγκαδά. Εν Κ/πόλει, 1850, πρόλογος, σ. 8').

¹⁶ Ο μεταφραστής σημειώνει στον πρόλογό του: *Ο συγγραφέας αποβλέπει να παρουσιάση εις πράξιν τινά προεχομένην όλως εκ της καρδιάς δύω σοβαράς και λυπηράς εικόνας, την γυναίκα εν τη κοινωνία, την γυναίκα*

εκτός της κοινωνίας· τουτέστι εις δύω τύπους ζώntας, πάσας τας γυναίκας, πάσαν γυναίκα. Να αποδείξη τας δύω ταύτας γυναίκας, το παν εν εανταίς περιλαμβάνουσας, γενναίας μεν συνεχώς δυστιχείς δε πάντοτε. Να υπερασπισθή την μεν κατά τον δεσποτισμόν, την δε κατά της καταφρονήσεως. Να δείξη προς ποίας δοκιμασίας ανθίσταται η αρετή της μιας, και με ποία δάκρυα εκκαθαίρεται η κηλίς της ετέρας. Να αποδώση το σφάσμα εις όντινα ανήκει, τουτέστιν εις τον άνδρα, ισχυρόν όντα, και εις τα παράλογα έργα της κοινωνίας. Να αποδείξη εις τας δύω ταύτας εκλελεγμένας ψυχάς την μνησικακίαν της γυναίκας υπερνωκομένην υπό της ευσπλαχνίας, τον έρωτα ενός εραστήν υπό της προς την μητέρα άκρας στοργής, το μίσος υπό της αφοσίωσσεως, το πάθος υπό τον καθήκοντος. Απέναντι των δύω τοιούτων γυναικών, να θέση δύω άνδρας, τον σίζτηγον και τον εραστήν, τον κυριόαρχον και τον προγεγραμμένον, συγκεφαλαίων εν αυτοίς διά μυρίων δευτερονοσών αναπτύξεων, όλας τας τακτικές και ατάκτους σχέσεις τας οποίας δύναται να έχη μετά της γυναίκος, ο ανήρ αφ' ενός και η κοινωνία αφ' ετέρου... (βλ. ό.π., πρόλογος, σσ. α'-β').

νόμηση κοινωνικά αποδεκτή λόγω του επαγγέλματός της, θα καταφέρει να παρουσιάσει τον ψυχικό της πλούτο, υπερβαίνοντας τα κοινωνικά στερεότυπα της εποχής και αποδεικνύοντας έτσι, όχι μόνο ότι οι γυναίκες δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως κατώτερα όντα, αλλά κυρίως ότι υπάρχει τρόπος να αντισταθεί κανείς στην κοινωνική και ψυχική φθορά με την αυθεντικότητα της προσωπικότητάς του. Σε δεύτερο επίπεδο αναδεικνύεται η δυσμενής επιρροή της πολιτικής εξουσίας στην προσωπικότητα του ανθρώπου, όπως φαίνεται στον Άγγελο και στον Ομόδη, καθώς και οι συνέπειες μιας κατοχής, όπως αυτή της Πάδοβας από την Βενετία. Έτσι επιτυγχάνεται ένας συγκερασμός κοινωνικού και πολιτικού μηνύματος μέσα από μια ιστορία αγάπης και δολοπλοκίας, που αγγίζει τα όρια του μελοδράματος, σε ένα ιστορικό πλαίσιο, ακολουθώντας τους δραματουργικούς κανόνες του ρομαντικού δράματος.

Το έργο μας αποφέρει στα ελληνικά σε μια γλώσσα καθαρεύουσα που ρέει χωρίς να διασπάται πουθενά, ακόμα και όταν τα πρόσωπα ανήκουν σε κατώτερη κοινωνική τάξη. Το ύφος βέβαια μελοδραματικό, φορτίζεται συχνά από υπερβολικό συναίσθημα και όχι σπάνια ποιητικές εξάρσεις.

Το έργο είχε περιληφθεί στο δραματολόγιο του θιάσου του Δημοσθένους Αλεξιάδη που το ανέβασε στην Κωνσταντινούπολη, στις 26 Δεκ. 1871 στο θέατρο «Βυζαντινόν Αλκαζάρ» με πρωταγωνιστές τον θιασάρχη, την Πιπίνα Βονασέρα και τον Ελευθέριο Βούλγαρη που παρέστησαν τους κύριους ρόλους με επιτυχία,¹⁷ το 1872 στις 15 Απρ. στη Λέσχη «Μνημοσύνη»,¹⁸ το 1874 συνεργαζόμενος με τον Διονύσιο Ταβουλάρη στις 15 Φεβρ. στο «Γαλλικόν Θέατρον»¹⁹ και στις 3 Μαρτ. στη Λέσχη «Μνημοσύνη».²⁰ Παίχτηκε επίσης στις 18 Νοεμ. 1879²¹ από την Ελληνική Δραματική Εταιρεία «Αριστοφάνης» του Αντωνίου Τασσόγλου, στο θέατρο του Λαού στο Γαλατά. Στη Σμύρνη ο θιάσος Αλεξιάδη θα το επαναλαμβάνει το 1872²² (9 Δεκ.) και το 1876.²³ Επίσης ερασιτέχνες με την επωνυμία Ελληνοδραματική Εταιρεία «Ομόνοια»,

¹⁷ Εφ. *Τύπος* (Κ/πολη), αρ.φ. 264, 21 Δεκ. 1871 (Χ. Σταματοπούλου – Βασιλάκου: *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα*. Τόμ. Β'. Αθήνα: Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, 1996, σ. 39. Βλ. επίσης Θόδωρος Χατζηριανταζής: *Από τον Νείλον μέχρι τον Δουνάβειο: Το χρονικό της ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου, από την ίδρυση του ανεξάρτητον κράτους ως τη Μικρασιατική καταστροφή*. Τόμ. Α2. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, σσ. 804-805). Η πρώτη παράσταση του έργου εντοπίζεται στη Ζάκυνθο στις 15 Οκτ. 1866 (Ν. Λάσκαρης. *Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου*. Τόμ. Β'. Αθήνα: Μ. Βασιλείου, 1939, σ.24. Βλ. επίσης Θ. Χατζηριανταζής, ό.π., σσ. 596-597).

¹⁸ Εφ. *Νεολόγος* (Κ/πολη), αρ. φ. 964, 17 Μαρτ. 1872 και εφ. *Τύπος* (ό.π.), αρ. φ. 295, 14 Μαρτ. 1872 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 40 και Θ. Χατζηριανταζής, ό.π., σσ. 806-807).

¹⁹ Εφ. *Θράκη* (Κ/πολη), αρ. φ. 124, 26 Φεβρ. 1874 και *Νεολόγος* (ό.π.), αρ. φ. 1524, 15 Φεβρ. 1874. (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 55 και Θ. Χατζηριανταζής, ό.π., σσ. 926-927).

²⁰ *Θράκη*, αρ. φ. 124, 26 Φεβρ. 1874 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 56 και Θ. Χατζηριανταζής, ό.π., σσ. 930-931).

²¹ Άγγελος Αντώνιος Τασσόγλου, *Αικατερίνη* Ελένη Βερώνη, *Θιάβη* Αικατερίνη Δρακοπούλου, *Ροδόλφος* Θεοδοσκλής Βερώνης, *Ομόδης* Π. Βασιλειάδης (Προηγ. ΘΜ. Βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Κωνσταντινουπολίτικα θεατρικά προγράμματα 1876-1900: Συμβολή στη βιβλιογράφηση θεατρικών μονόφυλλων του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1999, αρ. 13, σ. 5).

²² Εφ. *Πρόσδος* (Σμύρνη), 9 Δεκ. 1872. (Θ. Χατζηριανταζής, ό.π., σσ. 854-855). Σε αναλυτικότερο δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας δημοσιεύεται ο πρόλογος της έκδοσης του έργου στη μετάφραση από τον Γ. Α. Λαγκαδά (Κ/πολη 1850) και μνημονεύονται οι ηθοποιοί που έλαβαν μέρος: Ελπίς Χαλμιοπούλου στο ρόλο της *Αικατερίνης*, Ελευθέριος Βούλγαρης στο ρόλο του *Άγγελου*, Νικόλαος Κιρκιακός στο ρόλο του *Ομόδη*, επίσης οι Ελένη Χέλμη, Χ. Δημητρουλόπουλος, Γ. Τιβέριος και Εμμανουήλ Χέλμης. (*Πρόσδος*, ό.π., 16 Δεκ. 1872).

²³ Εφ. *Ιωνία* (Σμύρνη), αρ. φ.163, 31 Δεκ. 1875. Βλ. επίσης Χρήστος Σολομωνίδης: *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922*. Αθήνα, 1954, σ. 98.

άγνωστων λοιπών στοιχείων, ανεβάζουν το έργο στο θέατρο «Γεδίκ – Πασά» στην Πόλη, στις 18 Φεβρ. 1875.²⁴

Δεύτερο σε χρονολογική σειρά θεατρικό έργο του Ουγκώ που μεταφράζεται στην καθ’ ημείς Ανατολή είναι η *Λουκρητία Βοργιά*²⁵ από τον Ιωάννη Ισ. Σκυλίση και εκδίδεται στη Σμύρνη το 1852. Θα ακολουθήσει μια δεύτερη μετάφραση από τον Ιωάννη Ραπτάρχη που θα εκδοθεί δύο συνεχόμενες χρονιές στην Κωνσταντινούπολη το 1860 και το 1861. Στο προλογικό σημείωμα της β’ αυτής μετάφρασης ο μεταφραστής αναφέρει κάποιες τροποποιήσεις που έχει επιφέρει στο έργο. Όμως, ξεχνάει να αναφέρει ότι η μετάφρασή του είναι ουσιαστικά αναπαράγωγή της μετάφρασης του Ιω. Ισ. Σκυλίση.²⁶ Πρόκειται πράγματι για μια λογοτεχνική κλοπή, που δεν επισημάνθηκε ούτε από τους σύγχρονους του, ούτε από μεταγενέστερους κριτικούς. Ως προς την υπόθεση ο Ραπτάρχη διορθώνει συχνά τον Ουγκώ, βρίσκοντας λύσεις πιο ταιριαστές στο δράμα, ακόμη και στη λύση του, ενώ παρεμβάλλει επίσης στίχους από τον *Οδοιπόρο* του Παναγιώτη Σούτσου.²⁷

Το έργο εκτυλίσσεται το 1519, περίοδο της ιταλικής αναγέννησης στη Βενετία και τη Φερράρα, με κεντρική ηρωίδα την Λουκρητία Βοργιά, πρόσωπο που έχει ταυτιστεί από την ιστορία με τα εγκλήματα και τις ακολασίες της οικογένειας των Βοργιά. Ο Ουγκώ θα δώσει στο πρόσωπό της μια άλλη διάσταση, πέρα από αυτή της αδίστακτης και δολοπλόκου γυναίκας, την υπόσταση της μητέρας, που το μητρικό της ένστικτο την οδηγεί να προσεγγίσει το νόθο γιο της Ιενάριο. Όμως η αφάνερστη αυτή σχέση μητέρας - γιου θα έχει τραγική κατάληξη, όταν η Λουκρητία, θύμα και η ίδια της εκδικητικής της μανίας, για να αποκαταστήσει την τρωθείσα τιμή της, θα δηλητηριάσει όλους τους συνδαιτημόνες της στη διάρκεια ενός δείπνου, μαζί με αυτούς και το γιο της, την παρουσία του οποίου αγνοεί, κινώντας η ίδια τα νήματα μιας σκοτεινής μοίρας.

Το έργο, αν και δέχτηκε πυρά από μερίδα του τύπου της εποχής για το μακίβριο και αποτρόπαιο θέμα²⁸ του, γνώρισε τις περισσότερες παραστάσεις στην ελληνική σκηνή της Κωνσταντινούπολης από όλα τα θεατρικά έργα του Ουγκώ, είκοσι παραστάσεις στην Κωνσταντινούπολη²⁹ από το 1860 ως το 1899 και επτά στη Σμύρνη (1866, 1868, 1869, 1872, 1877, 1885, 1909).³⁰ Ας σημειωθεί ότι με την *Λουκρητία Βοργιά* σε μετάφραση Ιω. Ραπτάρχη δίνεται η πρώτη δημόσια ερασιτεχνική παράσταση στη Λέσχη «Μνημοσύνη» στο Φανάρι στις 6 Φεβρ. 1860,³¹ με τον μεταφραστή επικεφαλής των ερασιτεχνών, ο οποίος είχε αναλάβει επίσης την εκγύμνασή τους, και ο οποίος λόγω έλλειψης γυναικείων προσώπων υποδύθηκε το πρόσωπο της ηρωίδας, ενώ την πρώτη επαγγελματική παράσταση του έργου από το θίασο του Βασιλείου Ανδρονόπουλου στις 14 Μαΐου 1861 στο θέατρο «Ναούμ» παρακολούθησε ο πρόεδρος της Ελλάδος στην Πόλη Μάρκος Ρενιέρης με όλους τους διπλωματικούς ακολουθούς της Πρεσβείας.³²

²⁴ Εφ. *Μικρά Ασία* (Κ/πολη), αρ. φ. 94, 18 Φεβρ. 1875 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β’, σ. 68).

²⁵ Το έργο *Lucrèce Borgia* του Ουγκώ εκδόθηκε στο Παρίσι το 1833 και παίχτηκε για πρώτη φορά με τον τίτλο αυτό στο Théâtre de la Porte – Saint Martin, στις 2 Φεβρ. 1833. Με τίτλο *Λείνο στη Φερράρα* πρωτοπαύχτηκε τον Ιούλιο του 1832.

²⁶ Despina Provata, ό.π., σ. 191.

²⁷ Ο.π.

²⁸ *Επιθυμούμεν να βλέπωμεν επί της ημετέρας σκηνής Αγαμέμνονας και Ορέστας, Ιφιγενείας και Ανδρομάχας,*

αδιάφορον αν τα δράματα είναι πρωτότυπα ή μεταφράσεις, ή να ακουώμεν τας Βοργιάς και τους Φραγκίσκους αποθεούντας εν τη σκηνή τα κακουρηγήματα (Νεολόγος, αρ. φ. 568, 30 Νοεμ. 1869).

²⁹ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β’, σσ. 380-381.

³⁰ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., τόμ. Β’, και Χ. Σολομωνίδης, ό.π.

³¹ Εφ. *Τηλέγραφος και Βνζαντίς* (Κ/πολη), αρ. φ. 342, 13 Φεβρ. 1860 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 7 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σ. 493).

³² Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σσ. 7-8 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 500-501.

Το πρόσωπο της Λουκρητίας υποδύθηκαν κατά καιρούς διάφορες πρωταγωνίστριες της ελληνικής σκηνής, πρώτη στην Κωνσταντινούπολη η Σμαράγδα Ελευθερίου³³ το 1861, η Σοφία Ταβουλάρη το 1870³⁴ και 1872,³⁵ η Πιπίνα Βονασέρα 1872,³⁶ η Πολυξένη Σούτσα³⁷ και η Αικ. Δρακοπούλου³⁸ το 1879 και τέλος η Αικατερίνη Βερώνη στην Κωνσταντινούπολη το 1894³⁹ και 1899⁴⁰ και στη Σμύρνη την ίδια χρονιά.⁴¹ Ως δραματικός χαρακτήρας θα προκαλέσει την προσοχή της κριτικής της εποχής για τη δυνατότητα συνίπαρξης του απόλυτου κακού με το ηθικό καλό στο ίδιο και το αυτό πρόσωπο,⁴² επισημαίνοντας την ικανότητα του Ουγγώ να συνδυάζει το αποτρόπαιο με το μητρικό φίλτρο, το αγνότερο από τα ανθρώπινα αισθήματα.⁴³

Το 1860 εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη και επανεκδόθηκε την επόμενη χρονιά η πρώτη δραματική τριλογία του Βίκτωρα Ουγγώ με τα έργα *Λουκρητία Βοργία*, *Άγγελος Πιτού* και *Μαρία Τυδώρ* (β' έκδοση Κωνσταντινούπολης, 1861 και γ' έκδοση Αθήνα, 1887) μεταφρασμένα από τον Ιωάννη Ραπτάρη, τον κύριο μεταφραστή του θεατρικού του έργου, ο οποίος την ίδια χρονιά (1861) θα εκδώσει στην Πόλη και δεύτερη τριλογία με τα έργα *Ρούβλας*, *Βυργράβοι* και *Ερνάνης*.

Παράλειποντας τα έργα *Άγγελος Πιτού*⁴⁴ και *Λουκρητία Βοργία*, στα οποία ήδη αναφεθήκαμε κατά την παρουσίαση των προγενέστερών τους μεταφράσεων, θα σταθούμε στην *Μαρία Τυδώρ* ή *Μαρία Τυδορίς*, όπως μνημονεύεται στην επανέκδοση του 1861.

Θέμα της η σύγκρουση καλού και κακού, ηθικής και ανηθικότητας, αλήθειας και ψεύδους και η νομοτελειακή απόδοση της δικαιοσύνης μέσα από την ιστορία ενός φοβερού τριγώνου,

³³ *Τηλέγραφος του Βοσπόρου και Βυζαντίς*, αρ. φ. 470, 20 Μαΐου 1861.

³⁴ *Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 784, 7 Απρ. 1870.

³⁵ *Νεολόγος*, αρ. 1192, 21 Δεκ. 1872 και *Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 1236, 13 Δεκ. 1872.

³⁶ *Τύπος* (Κ/πολη), αρ. φ. 281, 8 Φεβρ. 1872 και *Πρόδος* (Σμύρνη), 2 Δεκ. 1872.

³⁷ *Νεολόγος*, αρ. φ. 2995, 26 Ιαν. 1879.

³⁸ Πρόγρ. ΘΜ. (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Κωνσταντινουπολίτικα θεατρικά προγράμματα: 1876-1900*, ό.π., αρ. 20, σ. 7).

³⁹ *Νεολόγος*, αρ. φ. 7586, 7 Δεκ. 1894.

⁴⁰ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., αρ. 286, σ.139.

⁴¹ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 191.

⁴² *Εν τω προσώπω της Λουκρητίας ανευρίσκομεν την θηριώδη των Βοργιών οικογένειαν, την δι' εγκλήματος γεννηθείσαν, διά σειράς κακουρημάτων ανηψωθείσαν και διά εγκλήματος εξαφανισθείσαν την οικογένειαν εκείνην, ήτις ενέπνευσεν επί μακράς έτη τον τρόμον εις την ανθρωπότητα, ήτις ήλθε μοιραίως εν τω κόσμω να διαδραματίση την ιδέαν του αποτροπαίου κακού και ήτις μετά τώων ετών πάροδον κινεί την φρίκην και την αποστροφήν απάντων. Ο Ουγγώ, όπως αναδείξει το ηθικόν καλόν δεν παρεισάγει την ειδικήν και αποτρόπαιον ταύτην εικόνα εν τη κατασκευή αυτής γυμνότητι, αλλά ρίπτει επ' αυτής πέλον τινά παρήγορον, δίδει εις την δη-*

λητριώδη απόγονον των Βοργιών τα σπλάχνα φιλοστόργου μηρός και διά του αισθήματος τούτου του υπέρ παν αίσθημα μεγάλου και ιερου καθαρίζει και εξαγνίζει αυτήν.

Το δράμα, όπερ εμφανίσθη και εδημιούργησεν ο Ουγγώ άπτεται των πάντων, ειροδύει μέχρι των μυχιατέραν και μάλλον αποκρύνων ριζών της κοινωνίας χωρίς ποσώς να μολυνθή, καθότι ο Ουγγώ δεν αφήνει το απανώμενον διάστροφον και αποτρόπαιον εν τη γυμνότητι του, αλλά ρίπτει επ' αυτού ηθικήν τινά και συμπαθητικήν έννοιαν κολάζουσαν μεγάλως τον βδελυγμόν, όν η αποτροπαϊότης εν τη γυμνότητι της θα επροκάλει. ... (Πρόδος, 2 Δεκ. 1872).

⁴³ *Εν τη «Λουκρητιάν», η ιδέα του συγγραφέως είναι μάλλον καταπληκτική. Η ένοχος, η εγκληματική γνήσι ασχύνεται προ του υιού να φανερώση τον μετ' αυτού μητρικών δεσμών, ή να εκστομίση το όνομά της, όνομα πλήρες ασχορρηγμών και φόνων· άλλως λέξουν, εν μέσω βορβόρου παθών, αίσθημα αγνόν, το μητρικόν φίλτρον, εις τόσην πάχρηξ έντασιν παρά τη αμαρτωλή εκείνη γυχή, ώστε η μήτηρ να φοβήται την αποκάλυψιν του ονόματός της προς τον υιόν, μη η αγνότης του τέκνου κηλιδοθή!* (Θράκη, αρ. φ. 124, 26 Φεβρ. 1874).

⁴⁴ Πρόκειται για άλλο τίτλο του έργου *Άγγελος τύραννος της Παδοσύης* που εμφανίζεται και με τίτλο *Άγγελος Μαλιπιέρης*.

μιας βασίλισσας, ενός ευνοούμενου και ενός δήμου, με φόντο την ιστορική πραγματικότητα που μας μεταφέρει στο Λονδίνο το 1553 επί βασιλείας της Μαρίας Τυδώρ, απογόνου του βασιλιά Ερρίκου του Η'. Έργο με ενδιαφέρουσα πλοκή που κρατά ζωντανό το ενδιαφέρον του αναγνώστη/θεατή, με δικαιολογημένη δράση και σταδιακή αποκάλυψη των γεγονότων, που παρατείνει την αγωνία ως τις τελευταίες γραμμές του έργου. Ο μεταφραστής δεν επέφερε καμία αλλαγή στο κείμενο, εκτός από την αντικατάσταση των τραγουδιών που στις δύο πρώτες πράξεις τραγουδά ο Φαβιανός, συνοδεία κιθάρας.⁴⁵ Όμως η χρήση μιας ψυχρής καθαρεύουσας αφαίρεσε μέρος της ποιητικότητας της γραφής του Ουγκώ.

Από την κριτική το έργο αντιμετωπίστηκε ως μια *διηγητική διδασκαλία διά τον λαόν... ως σύμβολο χρηστότητας, ανατροφής, ωφελείας και ευσυνειδησίας*.⁴⁶ Στην εκτίμηση αυτή ίσως να οφείλεται και η επανέκδοση της μετάφρασής του στην Κωνσταντινούπολη το 1886 και στην Αθήνα το 1887, αλλά και οι αρκετές παραστάσεις του. Στην Κωνσταντινούπολη παίζεται από τον συνεργαζόμενο θίασο των Δημ. Αλεξιάδη – Διον. Ταβουλάρη στο «Γαλλικόν Θέατρον» το 1873⁴⁷ και 1874,⁴⁸ από το θίασο του Δημοσθένη Αλεξιάδη το 1875,⁴⁹ 1879⁵⁰ και 1880,⁵¹ επίσης από το θίασο «Ένωσις» των Δημ. Αλεξιάδη και Μιχαήλ Αρνωτάκη το 1880.⁵² Στη Σμύρνη παίζεται από το θίασο του Δημ. Αλεξιάδη δύο φορές το 1869⁵³ (20 και 28 Δεκ.) και δύο φορές το 1872⁵⁴ (12 Νοεμ. και 21 Νοεμ.), από το θίασο «Μένανδρο» του Διον. Ταβουλάρη το 1875⁵⁵ και πάλι από το θίασο Αλεξιάδη το 1876,⁵⁶ επίσης στη Χίο στο θέατρο «Απόλων» στις 27 Μαΐου 1879⁵⁷ με πρωταγωνίστρια την Αικατερίνη Δρακοπούλου, ενώ στο θίασο του Δημοσθένη Αλεξιάδη η Πιπίνα Βονασέρα ήταν πάντα η ερμηνεύτρια του πρωταγωνιστικού ρόλου.

Στη δεύτερη δραματική τριλογία, που εξέδωσε ο Ιω. Ραπτάρης στην Κωνσταντινούπολη το 1861 (β' έκδοση Αθήνα, 1887) με τα έργα *Ρούβ-Βλας*, *Βυργάβοι* και *Ερνάνης*, παρατηρούμε ότι τα τρία αυτά έμμετρα έργα του Ουγκώ μεταφράστηκαν στα ελληνικά σε πεζό λόγο. Η επιλογή αυτή δικαιολογείται από τον μεταφραστή ως η γλώσσα η πλέον κατανοητή για το κοινό και επιδεικτική πολλών προσθαφαιρέσεων.⁵⁸ Πράγματι ο Ραπτάρης έχει επιφέρει αρκετές αλλαγές, με αποτέλεσμα να μην πρόκειται για μια μεταφράσεις, αλλά για δισκευές. Έχει επίσης ιδιαίτερα φροντίσει το λυρικό μέρος των δραμάτων, αποδίδοντας στα ελλη-

⁴⁵ Βλ. *Δράματα τρία Βίκτορος Ούγου τον Γάλλου, Λουκρητία Βοργία, Άγγελος τύραννος του Πατανίου και Μαρία η Τυδώρις*, μεταφρασθέντα ελευθέρως και διαφόροις προσθήκαις και προλεγομένοις κορημθέντα εκδιδόνται υπό Ιωάννου Μ. Ραπτάρου. Εν Κωνσταντινουπόλει, 1861, σ. λθ'.

⁴⁶ *Ευσέβεια* (Σμύρνη), 26 Δεκ. 1869, *Πρόσδος* (Σμύρνη), 14 Νοεμ. 1872, *Σμύρνη*, 17 Νοεμ. 1872, *Θράκη* (Κ/πολη), αρ. φ. 70, 18 Δεκ. 1873, *Βυζαντίς* (Κ/πολη), 19 Δεκ. 1873, και *Πρόσδος*, 17 Δεκ. 1875, ό.π., 24 Δεκ. 1875, ό.π., 10 Ιαν. 1876.

⁴⁷ *Νεολόγος*, αρ. φ. 1471, 8 Δεκ. 1873 (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα*, ό.π., τόμ. Β', σ. 49 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 914-915).

⁴⁸ *Νεολόγος*, αρ. φ. 1545, 12 Μαρτ. 1874 (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 56 και Θ. Χατζηπαντα-

ζής, ό.π., σσ. 930-931).

⁴⁹ *Νεολόγος*, αρ. φ. 1819, 20 Φεβρ. 1875 και *Μικρά Ασία*, αρ. φ. 105, 8 Μαρτ. 1875 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 61 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 996-997).

⁵⁰ *Νεολόγος*, αρ. φ. 3222, 3 Νοεμ. 1879 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 88).

⁵¹ *Νεολόγος*, αρ. φ. 3269, 3 Ιαν. 1880 (ό.π., σ. 98).

⁵² *Νεολόγος*, αρ. φ. 3522, 9 Δεκ. 1880 (ό.π., σ. 105).

⁵³ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 79 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 702-703.

⁵⁴ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 850-851 και 852-853.

⁵⁵ Ο.π., σσ. 1038-1039.

⁵⁶ Ο.π., σσ. 1040-1041.

⁵⁷ Βλ. Αρχείο Προγραμμάτων Θεατρικού Μουσείου αρ. 25/2.

⁵⁸ *Δράματα τρία Βίκτορος Ούγου*, ό.π. Εν Κ/πόλει 1861, πρόλογος, σσ. ιστ'-ιζ'.

νικά τα υπάρχοντα τραγούδια, όπως είναι η περίπτωση του *Ρουί-Μπλας* και των *Βυργράβων* και προσθέτοντας άλλα δικής του επινοήσεως, όταν δεν υπάρχουν στο πρωτότυπο, όπως στην περίπτωση του *Ερνάνη*. Τα τραγούδια αυτά επενδύονται με μουσική από τα ωραιότερα ιταλικά μελοδράματα της εποχής, προκειμένου να γίνουν εύκολα κτήμα του κοινού.⁵⁹

Στην εκτενή εισαγωγή του, ο Ραππάρχης βρίσκει την ευκαιρία να διατυπώσει τις σκέψεις του για τη συμβολή του θεάτρου στην παραγωγή μεγάλων ιδεών και μεγαλοεργών κατορθωμάτων που συντείνουν στη συγκρότηση του αληθούς πολίτη. Επίσης καταθέτει τις απόψεις του για τη σύγχρονη του ελληνική θεατρική πραγματικότητα και προτείνει τον εμπλουτισμό του ελληνικού δραματολογίου με έργα της ευρωπαϊκής δραματουργίας, ενώ παράλληλα δίνει χρήσιμες συμβουλές για τη βελτίωση της σκηνικής παρουσίας των Ελλήνων ηθοποιών, τόσο ως προς την εκφορά του λόγου, όσο και ως προς τη γενικότερη υποκριτική τους ικανότητα, αλλά και για τη συνολική όψη των έργων (σκηνικά και κοστούμια).⁶⁰

Το πρώτο στη σειρά έργο της έκδοσης αυτής, ο *Ρουί-Βλας* αποτελεί κατά κοινή ομολογία την κορύφωση του θεάτρου του Ουγκώ, που βρίσκεται στην καλύτερή του ώρα. Μνημείο ρομαντικού ύφους, το έργο αναδύει όλο το δυναμισμό και την ουσία του ρομαντισμού. Σύμφωνα με τις αισθητικές πεποιθήσεις του συγγραφέα, που υποστηρίζει ότι κάθε τι που υπάρχει στη φύση, υπάρχει και στην τέχνη, στο *Ρουί-Βλάς* συναντάμε δίπλα-δίπλα το άσχημο με το ωραίο, το κακό με το καλό, το σκοτάδι με το φως, ενώ μέσα από το δραματικό και σοβαρό ύφος ξεπροβάλλει το κωμικό στο πρόσωπο του Δον Κίεσσα. Μορφές και ήθη αντίθετα και αταίριαστα συγκρούονται και αναδίδουν μια πολυμορφία, μια πολύχρωμη ποικιλία σαν αυτή της καθημερινής ζωής.

Παρ' όλα τα θετικά του στοιχεία το έργο δεν παίχτηκε πολύ στην ελληνόφωνη Ανατολή. Μια παράστασή του εντοπίζεται στην Κωνσταντινούπολη το 1873⁶¹ και τρεις στη Σμύρνη (1873,⁶² 1874,⁶³ 1875⁶⁴). Πιστεύουμε ότι παρά τις λεπτομερείς και σαφείς σκηνοθετικές οδηγίες του συγγραφέα που διευκόλυναν τη σκηνική παρουσιάσή του, το έργο, λόγω της μεγάλης του έκτασης (5 πράξεις), με τρεις αλλαγές σκηνικού (σκηνικά που απαιτούσαν πολυτέλεια και κοστούμια της εποχής του Φιλίππου Δ') και με την πολυπρόσωπη δομή του, δυσκόλευε τους Έλληνες θιασάρχες και απέτρεπε την απόπειρα συχνότερης παράστασής του. Η υπόθεση του όμως ήταν γνωστή στο φιλοθέαμο κοινό, πέρα από τους ελληνικούς θιάσους και από τις παραστάσεις των ξένων μελοδραματικών θιάσων, που έπαιζαν την ομώνυμη όπερα στις περιοδείες τους στις πόλεις της καθ' ημάς Ανατολής.⁶⁵

Την ίδια περιορισμένη σκηνική πρόσληψη στην ελληνόφωνη Ανατολή είχαν και οι *Βυργράβοι* (*Les Burgraves*, 1842),⁶⁶ τρίπρακτο επικό δράμα,⁶⁷ όπου από την Ισπανία του 17ου αι. στο *Ρουί-Βλας*, μεταφερόμαστε στη μεσαιωνική Γερμανία, στο φρούριο Χέπτενχεργφ των Βυργράβων⁶⁸ το 1220, χρονιά που ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος Β' (1197-1250) θα επαναφέρει

⁵⁹ Ο.π., σ. ιθ'.

⁶⁰ Ο.π., σ. ιγ'.

⁶¹ *Νεολόγος*, αρ. φ. 1449, 10 Νοεμ. 1873 (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 48 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 910-911). Πρωταγωνίστρια η Πιπίνα Βοβασέρα. Παράσταση επιτυχημένη στην οποία διακρίθηκαν οι Ελευθέριος Βούλγαρης και Γεώργιος Τσίτσος.

⁶² Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 856-857.

⁶³ Γ. Σιδέρης: *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου*. Τόμ. Α': 1794-1908. Αθήνα: Καστανιώτης, 1990, σ. 42.

⁶⁴ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 1036-1037.

⁶⁵ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σσ. 84, 118.

⁶⁶ Εκδόθηκε το 1843 και παίχτηκε στην Comédie-Française την 1^η Μαρτίου 1843.

⁶⁷ Το Α' μέρος επιγράφεται «Ο πάππος», το Β' μέρος «Ο επαίτης» και το Γ' μέρος «Το απόκρυφο υπόγειο» (*Νεολόγος*, αρ. φ.4662, 15 Νοεμ. 1884).

⁶⁸ Τιμητικός τίτλος, απονεμόμενος στους τοπικούς άρχοντες της Γερμανίας, οι οποίοι διοικούσαν εν ονόματι του αυτοκράτορα.

την τάξη και την ενότητα στη Γερμανία. Το έργο, με περίπλοκη υπόθεση, έχει ως κύριο άξονα το μεγάλο έρωτα ανάμεσα στη Ρηγινέλλα και τον Ροβέρτο, έναν έρωτα απόλυτο, αιώνιο και ειλικρινή, σύμφωνα με τις επιταγές του ρομαντισμού. Παράλληλα παρακολουθούμε τη διαμάχη των Βυργράβων (στρατιωτικών διοικητών) με τον αυτοκράτορα της Γερμανίας Φρειδερίκο τον Β', μια διαμάχη που ο μεταφραστής στον πρόλογο του εύστοχα παρομοιάζει με αυτή ανάμεσα στους Τιτάνες (Βυργράβοι) και τον Δία (αυτοκράτορας της Γερμανίας). Κύριο μήνυμά του η νίκη της πρόνοιας και της μεγαλοψυχίας απέναντι στην κακή μοίρα και την αναλγησία των ανθρώπων, επίσης η ανάδειξη της ταπεινοφροσύνης και της υπευθυνότητας που επιδεικνύει ο γέροντας Ιώβ από την πλευρά των Βυργράβων, καθώς και της γενναιοτήτας και της μεγαλοψυχίας από την πλευρά του αυτοκράτορα, ως διαχρονικά αξίωση ανδρών.

Το έργο παίχτηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 15 Νοεμ. 1884, από το θίασο του Δημοσθένη Αλεξιάδη στο «Νέον Θέατρον» με επιτυχία.⁶⁹ Ιδιαίτερη εντύπωση προξένησε τόσο η σύνθεση και η εκτέλεση του δράματος, όσο και η λαμπρότητα των σκηνογραφιών, όπως μας πληροφορεί κριτική της εποχής.⁷⁰ Επαναλήφθηκε για δεύτερη φορά από τον ίδιο θίασο στις 6 Ιαν. 1885.⁷¹ Το γεγονός ότι το έργο πρωτοπαίζομενο στο Παρίσι το 1843 γνώρισε παταγώδη αποτυχία, σηματοδοτώντας για πολλούς το τέλος του ρομαντικού θεάτρου, καθώς και το ότι οι εκτενείς μονόλογοι σε πολλά σημεία το μετέτρεπαν σε αφηγηματικό κείμενο, ελαττώνοντας τη θεατρικότητά του, αποτελούν πιθανόν τα αίτια που εμπόδισαν τη μεγαλύτερη διάχυση του στο κοινό της ελληνόφωνης Ανατολής.

Όσον αφορά στο τρίτο δράμα της έκδοσης αυτής (Κωνσταντινούπολη, 1861) τον *Ερνάνη*, πρόκειται για το δεύτερο έργο του Ουγκώ, που μετά τη *Λουκρητία Βοργία* γνώρισε τις περισσότερες παραστάσεις στην ελληνόφωνη Ανατολή. Στην Κωνσταντινούπολη παίχτηκε κατ' επανάληψη (1863, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1879, 1880, 1889)⁷² και λιγότερο στη Σμύρνη (1866,⁷³ 1909⁷⁴), τόσο από επαγγελματικούς όσο και από ερασιτεχνικούς θιάσους. Και δεν είναι τυχαίο. Το έργο από την πρώτη εμφάνισή του στις 25 Φεβρ. 1830 στην Comédie Française τράβηξε την προσοχή του κοινού, ιδιαίτερα μετά τα επεισόδια στη διάρκεια της προεμιέρας μεταξύ των οπαδών του κλασικισμού και εκείνων του ρομαντισμού.

Με φρόντο την Ισπανία του 1519, ο Ερνάνης, νεαρός αντάρτης με ευγενική καταγωγή μοιράζει τη ζωή του ανάμεσα σε δύο πάθη: τον έρωτά του για τη Δόνα Σόλα και τον πόθο της εκδίκησης για τη δολοφονία του πατέρα του. Το κοινό παρακολουθεί με αγωνία τη σύγκρουση ανάμεσα σε αντίθετους χαρακτήρες (τους καλούς και τους κακούς) και συμπάσχει με το ερωτευμένο ζευγάρι, που θυμίζει έντονα τον Ρωμαίο και την Ιουλιέτα, τόσο στην αγνότητα των

⁶⁹ *Νεολόγος*, ό.π., (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 125). Είχαν προηγηθεί δύο παραστάσεις στην Αθήνα από τον ίδιο θίασο, στις 4 Σεπτ. 1881 με την ευκαιρία του εορτασμού της πενήνταετηρίδας του συγγραφέα και ξανά στις 8 Σεπτ. 1882, αυτή τη φορά χωρίς επιτυχία (βλ. Γ. Σιδέρης, *Ιστορία*, ό.π., σ. 43).

⁷⁰ *Το Ελληνικόν θέατρον* επήγε εξαιρετα κατά τας τελευταίας ημέρας. Οι «Βυργράβοι» του Ουγκώ υπερέρσαν διά την λαμπρότητα των σκηνογραφιών, διά την σύνθεση του δράματος και διά την εκτέλεσιν. Πάντα τα πρωταγωνιστούντα πρόσωπα υπεκρίθησαν καλώς. Το μόνον ανάμικτον εύρομεν την φωνήν της προεσβητικής ηλικίας, ήν ο ηθοποιός εληρώμεν ενίοτε να απομυμνήθ

(*Νεολόγος*, αρ. φ. 4667, 22 Νοεμ. 1884).

⁷¹ Η παράσταση δόθηκε για ενίσχυση του Συλλόγου «Ερμής» (ό.π., αρ. φ.4699, 3 Ιαν. 1885 και αρ. φ. 4701, 5 Ιαν. 1885).

⁷² Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 333 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 524-525, 722-723, 798-799, 804-805, 818-819, 924-925, 930-931, 942-943.

⁷³ Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 600-601.

⁷⁴ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 191. Στη Σμύρνη επίσης παίχτηκε ο *Ερνάνης* του Verdi από ιταλικούς μελοδραματικούς θιάσους, το 1885 στο θέατρο «Αλάμπρα» (ό.π., σ. 118) και το 1920 στο θέατρο «Κυβέλη» (ό.π., σ.263).

αισθημάτων, όσο και στην τραγική πορεία του προς το θάνατο. Ο Ραπτάρχης, που μεταφέρει το έργο από ποιητικό σε πεζό λόγο, θα αυξήσει το δραματικό τόνο μέχρις υπερβολής, τις πολλαπλές προσθήκες που θα επιφέρει στο πρωτότυπο κείμενο. Ένα χρόνο μετά το 1862, ο ποιητής Γεώργιος Παράσχος θα αποδώσει και εκείνος το έργο στα ελληνικά, διατηρώντας όμως την έμμετρη μορφή του και πετυχαίνοντας να αποτυπώσει πιστότερα τη δραματική ατμόσφαιρα του έργου.⁷⁵

Το 1872 μεταφράζεται από τον Φωκίωνα Βουσινά και εκδίδεται στη Σμύρνη το έμμετρο πεντάπρακτο δράμα *Ο βασιλεύς ευθυμεί* (*Le roi s' amuse*, 1832). Ο μεταφραστής στον πρόλογο του εξηγεί τους λόγους που τον ώθησαν να μεταφέρει στα ελληνικά το έργο αυτό: *Το ελληνικόν θέατρον στερείται έτι ξένων συγγραμμάτων άτινα αρχαία, πλην αιετή, αιωνόβια και ακμαία, εν όσω υπάρχει το ωραίον εν τη αισθήσει, το υψηλόν εν τη διανοία κέκμηται ό,τι απαιτείται δι' έκαστον δραματικόν έργον, όπως ολόκληρον δεσμεύση την προσοχήν του αναγνώστου, ή του ακροατού αν από σκηνης διδάσκηται το φιλοσοφικόν μέρος διά το σπουδαίον, το εντράπελον διά τον όχλον, το πάθος διά την γυναίκα. Τοιούτον το προκειμένον.*⁷⁶

Ο Βουσινάς σεβάστηκε τον στίχο και έδωσε σε έμμετρη μετάφραση ένα έργο «μακράς πνοής», όπως χαρακτηρίστηκε, που έκανε αίσθηση στους φιλολογικούς κύκλους της Σμύρνης.⁷⁷ Αυτό δεν εμπόδιζε να εκφραστούν αντιρρήσεις από τον Τύπο για τη μετάφραση του έργου με ομοιοτέλευτους στίχους που αδικούσαν το νόημα των λέξεων.⁷⁸ Η γλώσσα του Ουγκώ δημιούργησε αρκετές δυσκολίες στο μεταφραστή, όπως επισημαίνει η κριτική της εποχής: *Τον Τριπουλέ, ψυχή του παρόντος δράματος, η γλώσσα εντράπελος εν τη πρώτη πράξει, ψυχολογική εν τη αρχή της δευτέρας, εμπαθής και μελιζουτος εν τω μέσω της αυτής πράξεως, σαρκαστική, απελπιστική, ικετευτική εν τη τρίτη, φοβερά και επί τέλους συγκινητική εν τη πέμπτη, η γλώσσα αυτή είνε αυτόχρονη σύμπλεγμα εικόνων διαφόρων και αντιθέτων προς αλληλάς, τοιούτων δε μετάφρασις ακριβής, εν μέσω στενών ορίων μέτρον και καταλήξεως εκ*

⁷⁵ Το έργο πρέπει να παιζόταν στη μετάφραση του Ραπτάρχη για δύο λόγους: ο πεζός λόγος ήταν πιο προσιτός στο κοινό αλλά και για λόγους πρακτικούς, αφού είχε εκδοθεί σε αυτοτελή έκδοση που μπορούσαν να έχουν μαζί τους οι θιασίοι, ενώ αυτή του Παράσχου δεν εκδόθηκε ποτέ ολοκληρωμένη. Μερικά μόνο αποσπάσματα της δημοσιεύτηκαν σε διάφορα περιοδικά της εποχής (βλ. Despina Provata, ό.π., σ. 184).

⁷⁶ Βλ. πρόλογο του έργου *Ο βασιλεύς ευθυμεί* (Rigoletto). Δράμα Victor Hugo εις πράξεις πέντε έμμέτρως μεταφρασθέν υπό Φωκίωνα Α. Βουσινά, προς όφελος του Ελληνικού Ορφανοτροφείου Σμύρνης. Εν Σμύρνη, τύποις Νικολάου, Α. Δαμιανού, 1872. Βλ. επίσης Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 301.

⁷⁷ Χ. Σολομωνίδης, ό.π.

⁷⁸ Τοιούτον έργον η μετάφρασις εις την ημετέραν γλώσσαν ήτον αληθώς ευεργέτημα διά την ελληνικήν σκηνήν και φιλολογίαν, και ο κ. Φωκίων Βουσινάς είνε πολλών παιών άξιος, δότι ούτε κόπον, ούτε δαπάνης εφείσθη, όπως πλουτίση το Ελληνικόν δραματολόγιον δι' έργον όπερ απαθανάτιζει την μνήμην του συγγραφέαντος. Εννοείται δε ότι η ιδέα αυτή δεν μας εμποδίζει τον να κατακρίνωμεν

εν μέρι την ιδιότροπον σκέψιν, υπό το κράτος της οποίας διατελών ο κ. Βουσινάς, εμφανάσθη ότι οι ομοιοτέλευτοι στίχοι ήσαν το λαμπρότερον μέτρον διά την μεταγλώττιον του Rigoletto. Πόσον η ομοιοκαταληξία αδικεί την έννοιαν ή την φράσιν, δεν έχομεν ημείς ανάγκην να το είπωμεν σημερον. Και επικαλούμενος την άποψη του Κοραή ότι η βάρβαρος ρίμα επροσκολλήθη και εις ημάς ως ψώρα ο κριτικός Γ. Α. Ξανθοπούλος καταλήγει: *Οι ομοιοτέλευτοι στίχοι (και εκφράζομεν γνώμην σχεδόν γενικευμένην) ήκησα αρμόζουσιν εις το δράμα, μάλιστα το τραγικόν, σπάνιον δε είνι οι τερπόμενοι εις την ακρόασιν περιόδων ή φράσεων, των οποίων τα δύο κώλα ηκούοι μονοτότως ως η σφύρα επί του άκμονος ή μμοίνονται την τακτικόν και ακατάπαυστον κίνησιν της ατιμομηχανής. Και υπομονήν αν το κακόν περιωρίζετο εις ταύτα μόνα δυστυχώς όμως η ομοιοκαταληξία των στίχων, δεσμεύουσα έστιν ότε την εξουσίαν της γλώσσης ένεκα του μέτρον, απαιτεί λίαν εξησκημένην ακοήν, ή προδιάθεισιν του ακροατού, όπως παραγάγη την προσήκουσαν εντύπωσιν, και όπως μη ο ηθοποιός, προσφέρων συγκινητικάν τινά φράσιν, αναγκασθή να κλαύση, ή να γελήσει μόνος, ως παράφρων* (Θράση, αρ. φ. 92, 17 Ιαν. 1874).

γλώσσης με βραχείας τας λέξεις εις άλλην με μακράς ταύτας, δύσκολον να μη συνεπαγάγη και ελλείψεις, κατά το μάλλον ή ήττον ουσιώδεις.⁷⁹

Ο μεταφραστής προσπάθησε να αποδώσει το πνεύμα του Ουγκώ με ύφος που αναδύει ποιητικότητα και ρομαντισμό. Οι λέξεις είναι προσεκτικά επιλεγμένες για να συγκινήσουν τον αναγνώστη και να υπογραμμίσουν τον χαρακτήρα των ηρώων. Παρ' όλα αυτά με σημειρινά κριτήρια το αποτέλεσμα κρίνεται μέτριο.

Το έργο δεν ανέβηκε στη σκηνή της ελληνόφωνης Ανατολής παρά λιγοστές φορές, αν και οι παραστάσεις του κρίθηκαν επιτυχείς. Σύμφωνα με διασωθείσες πληροφορίες, παίχτηκε το 1873 στη Σμύρνη⁸⁰ από το θίασο του Δημ. Αλεξιάδη και το 1874 στο «Γαλλικόν Θέατρον» της Κωνσταντινούπολης⁸¹ από το θίασο των Δημ. Αλεξιάδη και Διον. Ταβουλάρη και την ίδια χρονιά στη Σμύρνη περιλαμβάνεται στο ρεπερτόριο του «Μενάνδρου» των Παντελή Σούτσα και Διον. Ταβουλάρη.⁸² Εντοπίζεται επίσης στο ρεπερτόριο του «Μενάνδρου» στην Κωνσταντινούπολη το 1889-1890 με τίτλο *Τριπουλέ*.⁸³ Ίσως η ομοιοκατάληκτη έμμετρο μεταφράση του να προκάλεσε δυσχέρειες στην απόδοση του έργου από τους Έλληνες ηθοποιούς, αιτία που δικαιολογεί τη μη συχνότερη παράστασή⁸⁴ του. Αντίθετα παιζόταν συχνά η ομόθεμη όπερα του Verdi *Ριγκολέττο* από ξένους μελοδραματικούς θιάσους που περιόδευαν στην περιοχή.⁸⁵ Ας μη ξεχνάμε ότι το έργο είχε απαγορευτεί στη Γαλλία από τη λογοκρισία και ότι παίχτηκε ξανά στην παρισινή σκηνή το 1882, πενήντα χρόνια μετά την πρώτη παράστασή του,⁸⁶ γεγονός που μας επιτρέπει να χαρακτηρήσουμε την πρωτοβουλία των ελληνικών θιάσων να ανεβάσουν στη σκηνή ένα απαγορευμένο έργο, ως ενέργεια προοδευτική και ρηξικέλευθη.

⁷⁹ *Πρόσδος* (Σμύρνη), 30 Δεκ. 1872.

⁸⁰ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 301 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 858-859. Η παράσταση κρίθηκε επιτυχής, αν και το έργο παρουσίαζε πολλές δυσκολίες. Ο Δημ. Αλεξιάδης στο ρόλο του *Τριπουλέ διεξήλθε λίαν επιτυχώς το ακανθώδες τούτο μέρος το εν αντώ μόνου σγχεντρούν και τον σαρκασμόν και το φίλτρον και την εκδίκσην, καθώς και οι άλλοι ηθοποιοί στους αντίστοιχους ρόλους: η Ιωάννα Νικηφόρου Λευκή, η Ελένη Χέλημ Κυρά - Βεράροη, ο Εμμ. Χέλμης Σαλαβαδά, ο Χαρ. Δημητρούλοπουλος βασιλιάς Φραγκίσκος Α', ο Ελευθέριος Βούλγαρης Σαν Βαλιέ, ο Νικόλαος Κυριακός Μαριό, ο Κωνσταντίνος Χαλζιάπουλος Πέννας, η Σοφία Δημητρούλοπουλου Παρδέλιος, ο Γ. Τιβέριος Γόρδης, ο Γεώργιος Νικηφόρος Κοσσε, ο Νικόλαος Καρδοβίλλης Λανδής (βλ. *Ο βασιλεύς ευθυμεί* ό.π. Εν Σμύρνη, 1872. Βλ. επίσης εφ. *Σμύρνη*, 23 Ιαν. 1873).*

⁸¹ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 53 και Θ. Χατζηπανταζής, ό.π., σσ. 920-921. *Ο γελωτοποιός Τριπουλέ* (Δημ. Αλεξιάδης), καίτοι εν μέρει υφιστάμενος τον νόμον του αντιποίνου, συνεκίνησεν ουχ ήττον μέχρι δακρύων τους ακροατάς (*Νεολόγος*, αρ. φ. 1501, 17 Ιαν. 1874). Στον ρόλο του *Φραγκίσκου Α'* διακρίθηκε ο Διον. Ταβουλάρης και ακολουθούν ο Ελευθέριος Βούλγαρης, ο Γεώργιος Νικηφόρος, η Ιωάννα Νικηφόρου, η

Αικατερίνη Μαρκεζίνη, η Πιπίνα Βονασέρα, ο Γεώργιος Τσίτοτος και ο Νικόλαος Καρδοβίλλης (*Θράκη*, αρ. φ. 92, 17 Ιαν. 1874).

⁸² Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 95, 301.

⁸³ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Κωνσταντινουπολιτικά θεατρικά προγράμματα*, ό.π., σ. 40, αρ. 97.

⁸⁴ Έμμετρα το μετάφρασε και ο δεύτερος μεταφραστής ο Ευγένιος Γ. Ζαλοκώστας (1 Νοεμ. 1884). Με τη μετάφραση αυτή παίχτηκε από το θίασο «Μενάνδρου» των αδελφών Ταβουλάρη στο παρλιόσειο θέατρο «Παράδεισος» στις 27 Ιουν. 1887 (βλ. έκδοση της μετάφρασης, Αθήνα, 1885). Παίχτηκε επίσης στο θέατρο «Μπελιβιέρες» της Αλεξάνδρειας, πιθανόν με την ίδια μετάφραση, στις 25 Αυγ. 1928 με το θίασο του Μήτσου Μυράτ με τη Μαρίκα Κοτοπούλη στο ρόλο της *Λευκής* (βλ. Αρχείο προγραμμάτων Θεατρικού Μουσείου αρ. 21Α/1/3506).

⁸⁵ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σσ. 105-106, 118, 131, 238, 263. Ενδεικτικά σημειώνεται: *Ολέησοι ή και καθόλου ίσως οι αγνοούντες την υπόθεσιν του «Rigoletto», όπως καταχρηστικώς οι Ιταλοί εβάρτισσαν το «Roi's amuse», επομένως περιπτή πάσα εκ μέρους ημών ανάλως* (Σμύρνη, 23 Ιαν 1873).

⁸⁶ Βλ. προλεγόμενα α' έκδοσης Βίκτωρος Ουγκώ *Ο βασιλεύς διασκεδάξει*. Δράμα εις πράξεις πέντε. Μετάφρασις έμμετρος Ευγενίου Γ. Ζαλοκώστα. Εν Αθήναις, 1885, σσ. 6-7.

Το 1875 εκδίδεται στη Σμύρνη η *Μαριών Δελόρμ* (*Marion de Lorme*, 1829),⁸⁷ μεταφρασμένη από τον ίδιο σμυρνιό λόγιο, τον Φωκίωνα Βουτινά. Γνωστό από την επεισοδιακή ιστορία της απαγόρευσής του από τη γαλλική λογοκρισία, γιατί παρουσίαζε τον βασιλιά Λουδοβίκο ΙΓ', έστω και μετά από δύο αιώνες, ως αδύναμο, προληπτικό και σκληρό ηγεμόνα,⁸⁸ το πεντάπρακτο αυτό δράμα παίχτηκε στη Σμύρνη,⁸⁹ ένα χρόνο πριν την έκδοσή⁹⁰ της μετάφρασής του, στις 29 Νοεμ. 1874 από το θίασο «Μένανδρου», με τη Σοφία Ταβουλάρη στο ρόλο της *Μαριών Δελόρμ* και τον Διονύσιο Ταβουλάρη στον ρόλο του *Διδιέ* και ξαναπαίχτηκε στην Κωνσταντινούπολη στο «Γαλλικόν Θέατρον» από τον ίδιο θίασο στις 14 Οκτ.⁹¹ και 23 Δεκ. 1875.⁹²

Η μετάφραση αυτή, σε πρόζα, πιστή στο πρωτότυπο, ανταποκρινόμενη στις ιδέες και την ατμόσφαιρα του δράματος, όμως απογυμνωμένη από κάθε δραματικό τόνο,⁹³ επανεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1881 στα πλαίσια της σειράς της «Θεατρικής Βιβλιοθήκης», ενώ μια άλλη από τον Α. Καφετζόπουλο, φοιτητή τότε της Νομικής εκδίδεται στην Αθήνα το 1892.⁹⁴ Η κριτική φάνηκε να διίσταται εξετάζοντας το περιεχόμενο του έργου. Η εφημερίδα *Πρόσδος* της Σμύρνης εκφράζεται αρνητικά για την πολιτική θεματολογία⁹⁵ του, ενώ ανώνυμος κριτικός της εφημερίδας *Σμύρνη* την θεωρεί ενδιαφέρουσα, διότι πιστεύει ότι τα πολιτικά ζητήματα και το κοινωνικό δίκαιο απασχολούν το κοινό.⁹⁶ Επίσημαίει επίσης επαινετικά την επιλογή του Ουγκώ να οδηγήσει το δράμα στη λύση του *διά του θριάμβου της κακίας αντί της αρετής, ίνα αφήση εν τη καρδία του ακροατηρίου ακμαίον το μίσος κατά της αποκρύφου εστίας των μεγάλων κακουρηγμάτων, της αριστοκρατικής τουτέστι μερίδος, καθ' ής αμείλικτον εκή-*

⁸⁷ Εκδόθηκε στο Παρίσι το 1831 και παίχτηκε στο Théâtre de la Porte-Saint-Martin στις 11 Αυγ. 1831.

⁸⁸ Λεωνίδα Καλλιβερετάκης: «Ριζοσπαστικοποίηση μέσω (και) του φιλελληνισμού: Η περίπτωση του Βίκτωρος Ουγκώ» στον τόμο: *Βίκτωρ Ουγκώ, ο ρομαντικός συγγραφέας, ο οραματιστής, στοχαστής, ο φιλέλληνας: 200 χρόνια από τη γέννησή του*. Αθήνα: ΕΙΕ, 2002, σ. 88.

⁸⁹ Θ. Χατζηπανταζής, δ.π., τόμ. Β', σσ. 976-977. Η διανομή είχε ως εξής: *Μαριών Δελόρμ* Σοφία Ταβουλάρη, *Διδιέ* Διονύσιος Ταβουλάρης, *Λουδοβίκος ΙΓ'* Αντώνιος Μανούσος, *Μαρκήσιος Σαβέρνης* Σπυρίδων Ταβουλάρης, *Μαρκήσιος Νανζής* Εμμανουήλ Χέλμης, *Αγγελής Παντελής Σούτσας*, *Λαφφεμάς* Αντώνιος Τασσόγλου, *Δουξ Βελλεγκάρδης* Σπυρίδων Σφήκας, *Μαρκήσιος Βοισαντώ Ν. Ζανάκης*, *Κόμης Βιλλιάς Α. Κωστόπουλος*, *Γελοίος Γεώργιος Νικηφόρος*, *Ο δημόσιος κήρυξ Χ. Δημητρόπουλος*, *Ο αρχηγός των κλητρών* Π. Ρούσος, *Κυρά Ρόζα* Ε. Συμβάκου (βλ. Θεατρική βιβλιοθήκη, ή Τρία νέα δράματα *Μαριών Δελόρμ*, *Ιωάννα Γρέν* και η *Επαίτις* εκ της γαλλικής μεταφρασθέντα υπό Φωκίωνα Α. Βουτινά και το πρώτο από σσηνής διδαχθέντα υπό της ελληνικής δραματικής εταιρίας «Ο Μένανδρος». Τεύχος πρώτον *Μαριών Δελόρμ*, δράμα Βίκτωρος Ουγκώ εις πράξεις πέντε. Εκδίδονται υπό Επαμ. Βαρδοπούλου. Σμύρνη, τυπογραφείον ο «τύπος», 1875. Ως ημερομηνία της παράστασης σημειώνεται η 28^η Νοεμβρίου 1874).

⁹⁰ Φαίνεται ότι η μετάφραση θα προτύπησε σε χειρόγραφη μορφή.

⁹¹ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, δ.π., σ. 62 και Θ. Χατζηπανταζής, δ.π., τόμ. Β', σσ. 1064-1065.

⁹² Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, δ.π., σ. 65 και Θ. Χατζηπανταζής, δ.π., σσ. 1072-1073.

⁹³ Despina Provata, δ.π., σ. 186.

⁹⁴ Γ. Σιδέρης, *Ιστορία*, δ.π., τόμ. Α', σ. 47.

⁹⁵ *Ο Κ. συντάκης της «Προόδου» φρονεί μόλα ταύτα ότι τα πολιτικά ταύτα ζητήματα, αι πολιτικά αυτά διαπάλαι, έστω, ήμισα ενδιαφέρουσι το ενταύθα κοινόν, του οποίου απεναντίας διασπρεβλίσου το αισθητικόν και ηθικόν (Σμύρνη, 6 Δεκ. 1874).*

⁹⁶ *Εκτός ότι τον πολιτικόν ζητημάτων θεωρούμεν ανώτερον και ενταύθα το κοινωνικόν δίκαιον όπερ προ πάντος άλλου ο συγγραφεύς της «Μαριών Δελόρμ» εννοεί να περρασιπυθή, το δε ιερόν του δικαίου τούτου ενδιαφέρει αμέσως πάσαν χώραν και εποχήν, και τα πολιτικά αυτά ζητήματα ή διαπάλαι δεν είναι δυστυχώς τοσούτον ξένα διά το ήμετερον κοινόν, όσον ο φίλος συντάκτης της «Προόδου» διατεινόμενος... Συμφέρεει ήδη να σιγματίζονται δημοσία οι τοιούτοι χαρακτήρες, ν' αναπύσσηται το κατ' αντών μίσος του λαού, προς πάντων δε να προκαλήται μείζων τις απέναντι των τοιούτων προσοχή εκ μέρους της μερίδος εκείνης της κοινωνίας, της δυστυχώς απαθούς προς τα ταιαντα διατελούσης; Αδίστακώς απαντώμεν, να (δ.π.).*

ριζεν ανέκαθεν πόλεμον.⁹⁷ Το γεγονός ότι το έργο, αν και εφάμιλλο τον *Ερνάνη* ως προς τη δραματουργική του αξία, δεν γνώρισε πολλές παραστάσεις, οφείλεται κατά τη γνώμη μου, στα συντηρητικά ήθη της εποχής, που με δυσκολία δέχονταν μια πόρνη ως ηρωίδα, παρά το ηθικό δίδαγμα του έργου, τη δύναμη δηλ. της αγάπης που μπορεί να εξυψηώνει τα ηθικά βεπρωκότα άτομα και το πνεύμα των φιλελευθερισμού που το διαπερνά, και το οποίο αποκαλύπτει τη σαθρή αριστοκρατία, ενώ παράλληλα εξαιρεί το ήθος του απλού λαού.

Η πρωτοφανής επιτυχία της μετάφρασης των *Αθλίων* (*Les Misérables*, 1862) που γνώρισε επτά (7) συνολικά αυτοτελείς εκδόσεις και δύο σε επιφυλλίδες στη διάρκεια του 19ου αιώνα,⁹⁸ δεν άφησε ασυγκίνητο τον Δημοσθένη Αλεξιάδη, τον κατ’ εξοχή ερμηνευτή του συγκοτικού θεατρικού έργου, να αποπειραθεί τη σκηνική παρουσίαση του μυθιστορήματος σε δική του διασκευή. Έτσι ως θεατρικό έργο 15 πράξεων (14 πράξεις + 1 πρόλογος)⁹⁹ θα παιχτεί από το θίασο του σε τρεις συνεχείς βραδιές, λόγω της μεγάλης διάρκειάς του, χωρισμένο σε τρία μέρη, στις 28, 29 και 30 Δεκ. 1879 στην Κωνσταντινούπολη στο θέατρο «Βέρδη»¹⁰⁰ και θα επαναληφθεί στο εκεί «Γαλλικόν Θέατρον»¹⁰¹ τον Ιαν. του 1880. Θα ξαναπαιχτεί από τον ίδιο θίασο στο θέατρο «Βέρδη» στις 8, 10¹⁰² και 12 Δεκ. 1888.¹⁰³ Δυστυχώς η μη δημοσίευση της διασκευής αυτής δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε εάν στηρίχθηκε στη διασκευή του μυθιστορήματος σε δράμα από τον Charles Hugo,¹⁰⁴ γιο του συγγραφέα, ή εάν πρόκειται για καθαρά δική του διασκευή.

Το 1876 εκδίδεται στη Σμύρνη από δύο ηθοποιούς, τον Γεώργιο Νικηφόρο και τον Εμμανουήλ Χέλμη η μετάφραση του δράματος *Οι άθλιοι* από τον Φωκίωνα Βουτινιά εις μέρη δύο

⁹⁷ Και εν τω προκειμένω δράματι ... ο δαμόνιος συγγραφέυς, το κοινωνικόν δίκαιον εις την πολιτικήν αρχήν θυσιαζών, αφήνει τον Λαφφειμάς, τον αποτρόπαιον εκείνον δικαστικόν άρχοντα, τον ανθρωπίνιας κεφαλής με την τιμήν αθλίας ανταλλάσσοντα, ατιμώρητον, οχι άσκόπως, το επαναλαμβάνονμεν, άλλ' ίνα το ακροατήριον απέλθη μένεα πνέον κατά των ανωτάτων εκείνων υπαλλήλων, οτινες εν πάση χώρα και εποχή υπήρξαν η βαρύτερα πολλάκις των λαών μάστιξ (Σμύρνη, 6 Δεκ. 1874).

⁹⁸ Despina Provata, ό.π., σ. 105.

⁹⁹ Νεολόγος (Κ/πολη), αρ. φ. 5837, 7 Δεκ. 1888.

¹⁰⁰ Ό.π., αρ. φ. 3263, 24 Δεκ. 1879.

¹⁰¹ Η επιλογή του «Γαλλικού Θεάτρου» ως σκηνικού χώρου για την παράσταση του έργου κρίθηκε ως η καταλληλότερη, γιατί το θέατρο διέθετε ευρύχωρη σκηνή, η οποία επέτρεπε να αποδοθούν καλύτερα σκηνές όπως αυτή της εφόδου κατά του οδοφράγματος, καθ' ήν συγκροτείται εν τω θέατρο αληθής μάχη ... Το έργο συμπληρώθηκε διά νέων σκηνών και πράξεων υπό τον κ. Αλεξιάδη, διότι ομολογουμένως το γαλλικόν πρωτότυπον δεν ανταπεκρίνετο εις το μυθιστόρημα, αφήνον πολλά κενά (βλ. Νεολόγος, αρ. φ. 3280, 17 Ιαν. 1880).

¹⁰² Στο δεύτερο μέρος του έργου περιελίχθησαν τα παρακάτω μέρη: «Ο περτάτος του Λουξεμβούργου. Ο μικρός Γαβριάς. Πάππας και εγγονός. Κανένας ποδόγυ-

ρος. Ενζολωράς. Προσθήκη Μαρίου. Ο Μάριος ενδεής. Πτωχεία και γέιτον της πενιάς. Έκλειψς. Τετραπρόσωπος. Ρόδον εν πενία. Ο αγριάνθρωπος εν τη τρώγη αυτού. Ο κύριος Λευκιάς. Στρατηγία και τακτική. Κλαίει σχεδόν ο Ιονδρέτης. Η πενία προσφέρουσα υπηρεσίαν εις την λύπην. Εις τί εχρησίμευστο το πεντάραγκον του Λευκίου. Ο Ιονδρέτης ωνεΐται το δέον. Επιτυχία σκοτεινιά. Ενέδρα. Πατρομηνέντα. Οι επαναστάται. Φόβοι Τιτάκιας. Τα σχόλια της Παναγιώτας. Καρδιά από πέτραν. Τις ήν ο κύων. Έργα σκοτεινιά. Ο γεροβοϊδάς. Προηγούνται τα αστεία. Ο Μέγαρος εσκοτίσθη. Μασσαλιώτης. Αι προπαρκαμενιά» (ό.π., αρ. φ. 5839, 9 Δεκ. 1888).

¹⁰³ Ό.π., αρ. φ. 5837, 7 Δεκ. 1888. Η διανομή των ρόλων ήταν η εξής: *Γιάννης Αγιάνης* ο Δημοσθένης Αλεξιάδης, *Φαντίνα* την πρώτη βραδιά και *Τιτάκια* την επόμενη η Αικατερίνη Βερώνη, *Επίσκοπος* την πρώτη βραδιά και *Ενζολωράς* την επομένη ο Δημ. Κοτοπούλης, *Ιαβέρης* ο Γεώργιος Χρυσάφης, *Γινορμανός* ο Γεώργιος Τοίντος, *Τιτάκια* σε μικρή ηλικία η μικρή Αγαθονίκη Γεωργιάδου, *Μάριος* ο Εμμανουήλ Λοράνδος και *Γαβριάς* ο Δημήτριος Βερώνης (ό.π., αρ. φ. 5841, 12 Δεκ. 1888).

¹⁰⁴ Βλ. Charles Hugo: *Les Misérables: Drame*. Paris: Pagnerre, [s.d.]. Το έργο παίχτηκε στις Βρυξέλλες, στις Galeries Saint – Hubert στις 3 Ιαν. 1863 (βλ. ό.π., β' έκδ.).

και σκηνογραφίας δεκατέσσερας μετά προλόγου και επιλόγου, η οποία αποτελεί απόδοση στα ελληνικά του θεατρικού έργου των Charles Hugo και Paul Meurice, που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι και τις Βρυξέλλες το 1863.¹⁰⁵ Το έργο θα παιχτεί στη Σμύρνη το 1908 από το θέατρο του Ευάγγελου Παντόπουλου στο θέατρο «Παρθενών»¹⁰⁶ και το 1920 από την Εταιρία του Ελληνικού Θεάτρου με διευθυντή τον Μιλτιάδη Λιδωρίκη στο θέατρο «Σμύρνης»,¹⁰⁷ χωρίς όμως μνεία της πατρότητας της διασκευής. Έτσι δεν γνωρίζουμε, εάν η μετάφραση του Βουτινάκη χρησιμοποιήθηκε σε παραστάσεις ή όχι.

Το 1882 στις 9 Ιαν. σε ερασιτεχνική παράσταση που οργανώνει ο Ελληνικός Σύλλογος «Παρθενών» του Πέραν στα Ταταύλα για ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων της περιοχής, παίζεται το έργο *Μπουγ-Γιαργάλ, ή Ο δούλος του Αγίου Δομήτρου*,¹⁰⁸ τίτλος που μας εκπλήσσει ευχάριστα, όμως δεν υπάρχουν άλλες πληροφορίες για την παράσταση αυτή. Άραγε επρόκειτο για διασκευή του ομώνυμου μυθιστορήματος που είχε μεταφραστεί ήδη στα ελληνικά από τον κ/πολίτη Αλέξανδρο Γεωργιάδη με τίτλο *Βύγιος Ιαργάλιος* και εκδοθεί στην Αθήνα το 1858 ή επρόκειτο για μεταφορά του θεατρικού έργου των Pierre Elzéar και Richard Lesclide “*Bug Jargal, drame en 7 tableaux tiré du roman de Victor Hugo*” που παίχτηκε στο Théâtre de la Republique στις 10 Νοεμ. 1880; Είτε αληθεύει η πρώτη, είτε η δεύτερη εκδοχή, η πληροφορία για την παράσταση αυτή ενισχύει την άποψη ότι οι ερασιτέχνες στην ελληνόφωνη Ανατολή διακρίνονταν για την πρωτοπορεία τους, αναζητώντας το πρωτότυπο και το καινούργιο, όπως επανειλημμένα έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιπτώσεις, ανεβάζοντας πρωτοεμφανιζόμενα έργα.¹⁰⁹

Το 1883 δημοσιεύεται στην Αθήνα η μετάφραση του *Τορκουεμάδα*¹¹⁰ του Ουγκώ από τον κ/πολίτη λόγοι και δημοσιογράφο Σταύρο Βουτινάκη, που υπογράφει τη μετάφραση στην Κωνσταντινούπολη στις 4 Απρ. 1883 και την αφιερώνει στον Χρηστάκη Ζωγράφο. Το έργο, η έκδοση του οποίου προκάλεσε πάταγο στην Ευρώπη, προσείλκυσε την προσοχή του μεταφραστή για τον πλούτο της διανοίας, την υψηλότητα, το αμίμητο και πρωτότυπο του ύφους του. Για το λόγο αυτό κατατάχθηκε με τη μετάφρασή του, κρίνοντας ότι η ελληνική γλώσσα μπορούσε ευχερέστερα από κάθε άλλη να υιοθετήσει παν ό,τι υψηλόν εν άλλη γλώσση γραφέν αλλά και να εξάρη ενίοτε τούτο διά του πλούτου και της αρμονίας των λέξεων.¹¹¹ Αρχικά είχε προγραμματιστεί να περιληφθεί στον Θ΄ τόμο της «Θεατρικής Βιβλιοθήκης»,¹¹² αλλά τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Ο μεταφραστής δημοσίευσε αποσπάσματα της μετάφρασής του στην εφημερίδα *Νεολόγο* της Κωνσταντινούπολης, της οποίας ήταν εκδότης, και μετά την ευμενή κριτική που δέχτηκε, προχώρησε στην αυτοτελή έκδοσή της. Το έργο αποδόθηκε έμμετρο, όπως το πρωτότυπο, σε στίχους ιαμβικούς και σε ορισμένα σημεία αναπαιστικούς και τρο-

¹⁰⁵ Despina Provata, ό.π., σ. 385.

¹⁰⁶ Χ. Σολομωνίδης, ό.π., σ.171.

¹⁰⁷ Ό.π., σσ. 254-255.

¹⁰⁸ *Νεολόγος*, αφ. φ. 3837, 8 Ιαν. 1882.

¹⁰⁹ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου. «Το θέατρο και οι ελληνικές συσσωματώσεις στην Κωνσταντινούπολη: Η περίπτωση του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου: 1861-1922» στον τόμο: *Επιστημονικό Συμπόσιο «Ο έξω-Ελληνισμός: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη: 1800-1922: Πνευματικός και κοινωνικός βίος*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2000, σσ. 140-141.

¹¹⁰ Βίκτορος Ούγου, *Ο Τορκουεμάδας*. Δράμα μετά πρόλογο. Μετάφρασις έμμετρος Σ. Ι. Βουτινάκη. Εν Αθήναις, 1883. Βλ. επίσης αναγγελία έκδοσης της μετάφρασης του Σ. Ι. Βουτινάκη στην εφημ. *Νεολόγος* αφ.φ. 4227 9 Μαΐου 1883. Είχε προηγηθεί μια άλλη έκδοση στην Αθήνα το 1882 από μεταφραστή που υπογράφει με τα αρχικά Π.Ι.Τ. (Βίκτορος Ουγκώ *Τορκουεμάδας*. Δράμα ιστορικών μεταφρασθέν υπό Π. Ι.Τ. Εν Αθήναις, τύποις Αναστασίου Τρίμη, 1882. Βλ. Despina Provata, ό.π., σ. 199).

¹¹¹ Βλ. πρόλογο Βίκτορος Ούγου *Ο Τορκουεμάδας*, ό.π., σσ. ζ΄-η΄

¹¹² *Νεολόγος*, αφ. φ. 4016, 20 Αυγ. 1882.

χαϊκούς και συμπληρώθηκε με σημειώσεις για την εποχή και για την Ιερά Εξέταση, στην οποία αναφέρεται η υπόθεσή του.¹¹³

Πλήρης παράστασή του δεν μνημονεύεται, παρά μόνο η Γ' πράξη του, που παίχτηκε από το θέατρο του Δημ. Αλεξιάδη στο «Νέον Θέατρον» του Πέραν την 1η Ιαν. 1885¹¹⁴ μαζί με δύο άλλα έργα,¹¹⁵ σε ευεργετική παράσταση για τους ηθοποιούς Ιωάννη Αικατερινιάδη και Αλ. Λαγγούση. Το γεγονός ότι το έργο με θέμα τον αιμοσταγή δικαστή της Ιεράς Εξέτασης Τορκουεμάδα, ο οποίος, στο όνομα της θρησκευτικής «καθαρότητας» οδήγησε στην πυρά χιλιάδες ανθρώπων για να «σώσει» την ψυχή τους, μαζί με την παρουσίαση των πολιτικών αιτιών και συνθηκών που ενθάρρυναν τη βιβαρότητα αυτή, φαίνεται ότι λειτουργήσε αποτρεπτικά για τους ελληνικούς θιάσους, λόγω της φρίκης που πιθανόν να προκαλούσε στο ελληνικό κοινό. Γι' αυτό το λόγο και δεν εντοπίζεται άλλη παράσταση του έργου στην ελληνόφωνη Ανατολή.

Τέλος, μπορεί η *Παναγία των Παρισίων* που γνώρισε ως μυθιστόρημα μεγάλη επιτυχία με τέσσερις εκδόσεις (Αθήνα 1867, 1892, 1894 και Σμύρνη 1885) μεταφρασμένη από τον συμυρνιό ποιητή Ιωάννη Καρασούτσα, να μην διασκευάστηκε για το θέατρο όπως οι *Άθλοι*, όμως μεταφράζεται από ανώνυμους μεταφραστές (Κ. και Π.) και εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη το 1886 με τίτλο *Εσμεράλδα*, που δεν είναι άλλη παρά η θεατρική εκδοχή της *Παναγίας των Παρισίων*. Το έργο αποδίδεται ως τετράπρακτο δράμα, ενώ το πρωτότυπο του, τετραπράκτη όπερα που γράφτηκε το 1836, εκδόθηκε την ίδια χρονιά και παίχτηκε στην Académie Royale de Musique στις 14 Νοεμ. 1836, με μουσική Louise Bertin.

Η μετάφραση αυτή σε ύφος αστηρό και γλώσσα ψυχρή καθαρεύουσα αδικεί τη λυρική έκφραση του Ουγκώ, όμως αναδεικνύει την υπόθεση της *Παναγίας των Παρισίων* εναργέστερα, με σαφή παράθεση των γεγονότων, με γρήγορη πλοκή, χωρίς περιττές σκηνές, σε αντίθεση με τη μυθιστορηματική της εκδοχή, που συχνά κουράζει με την περίπλοκη υπόθεσή της και την υπερβολική ανάμειξη σκηνών, γεγονότων και προσώπων (μυθιστόρημα πλήθους). Παρ' όλα αυτά δεν εντοπίστηκε παράσταση του έργου, πιθανώς λόγω των δυσκολιών σκηνικής παρουσίας που υπέκυπτε.

Στο πανόραμα αυτό των μεταφράσεων, εκδόσεων και παραστάσεων του θεατρικού έργου του Ουγκώ στην καθ' ημάς Ανατολή, στο οποίο αναφερθήκαμε, πρέπει να προσθέσουμε ένα αξιόλογο αριθμό δημοσιευμάτων στον ελληνόφωνο τύπο της Ανατολής (σε εφημερίδες και περιοδικά), τα οποία αναφέρονταν στο φημισμένο Γάλλο συγγραφέα, απόδειξη του συνεχούς ενδιαφέροντος ενός ευρύτερου κοινού, όχι μόνο φιλολογοτεχνικού και θεατρόφιλου, για το βίο και το έργο του μεγάλου ρομαντικού. Ενδεικτικά σημειώνουμε δημοσιεύματα βιογραφικής¹¹⁶ του, περιγραφής περιστατικών της ζωής¹¹⁷ του, απόδοσης σκέψεών του για τη ζωή¹¹⁸, τη φιλία και τον έρωτα,¹¹⁹ για θέματα δημοκρατικών δικαιωμάτων όπως η ανεξι-

¹¹³ Βλ. πρόλογο Βίκτωρος Ούγου *Ο Τορκουεμάδας*, ό.π., σ. η'.

¹¹⁴ *Νεολόγος*, αρ. φ. 4697, 31 Δεκ. 1884.

¹¹⁵ Παίχτηκαν μαζί ο *Αλκιάδης της Θαλαμείας* του Calderon και η μονόπρακτη κωμωδία *Μία ψυχρολουσία* (ό.π.).

¹¹⁶ «Ο Βίκτωρ Ουγκώ», *Φιλόκαλος Σμυρναίος*, έτος Α', αρ. 5, 11 Μαρτ. 1858, σσ. 49-50. Χ. Ο. «Βίκτωρ Ουγκώ», *Μέντωρ* (Σμύρνη), έτος Δ', αρ. 37, Σεπτ. 1872, σσ. 12-15. «Βίκτωρ Ουγκώ», *Γραφικός Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Β', αρ. 27, 1 Απρ. 1881, σσ. 832-836.

¹¹⁷ «Επιστολή Βίκτωρος Ουγκώ», *Ανατολική Επιθεώρησις* (Σμύρνη), έτος Α', αρ. 12, 30 Απρ. 1873, σ.287. Ηλιάς Τανταλίδης: «Ποικίλα» *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ.2, 18 Σεπτ. 1882, σ. 31. Του ιδίου: «Ποικίλα: Χαριτολογία του Βίκτωρος Ουγκώ», ό.π., έτος Α', αρ. 18, 8 Ιαν. 1883, σ. 293.

¹¹⁸ «Βίκτωρος Ουγκώ σκέψεις», *Ανατολική Επιθεώρησις* (Σμύρνη), αρ. 2, 15 Νοεμ. 1872, σσ. 46-47.

¹¹⁹ Ι. Α. Ολίμπος: «Φιλία και έρωτος», ό.π., αρ. 11, 15 Απρ. 1873, σ. 243, 246.

θηρησκεία¹²⁰, απόψεών του σε θέματα λογοτεχνίας¹²¹, καθώς και δημοσιεύματα σχετικά με την εργογραφία¹²² του και την απήχηση¹²³ της, όπως π.χ. για τη διαμάχη ρομαντικών και κλασικιστικών με αφορμή την παράσταση του *Ερνάνη*¹²⁴ στο Παρίσι και την απαγόρευση από τη λογοκρισία του έργου του *Ο βασιλεύς ενθυμεί*¹²⁵.

Όλα αυτά μαρτυρούν την αδιάλειπτη παρουσία του, αλλά και το ενδιαφέρον του κοινού ιδιαίτερα στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα, ενδιαφέρον που συνεχίζεται και στον 20^ο αιώνα.¹²⁶

Όπως ελεπήμανε κριτική της εποχής: *πολλάκις ήδη ερρέθη ότι τα δράματα του Ουγκώ εκ των πρώτων πρέπει να αναβιβάζονται επί της ημετέρας σκηνής, ουχί μόνον διά τα δραματικά αυτών προσόντα, αλλά και διά την ιδιάζουσαν τω συγγραφέι τούτω δύναμιν, μεθ' ης διαζωγραφείται ό,τι φυσικώς ενγενές και αγνόν εκ της καρδιάς ή εκ του πνεύματος απορρέει.*¹²⁷ Ο Ουγκώ αξιολογείται ως ο δραματικός εκείνος συγγραφέας που κατόρθωσε να συγκροτήσει την αλήθεια και το μεγαλείο αναδεικνύων διηγηκώς το μέγα διά του αληθούς, το αληθές διά του μεγάλου. Γι' αυτό και απέκτησε σταθερή θέση στις καρδιές των Ελλήνων αναγνωστών και θεατών εντός και εκτός της μητροπολιτικής Ελλάδας.

¹²⁰ Α. Χ. «Γνώμαι», ό.π., αρ. 20, 31 Αυγ. 1873, σ. 476.

¹²¹ *Νέον Πνεύμα* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 5, 23 Νοεμ. 1908, σ. 77 (περιλαμβάνεται και η αρνητική άποψη του Ουγκώ για τον Σαξέπηρ), Jean Richerlin: «Η Δήμητρα και τα Ελευσίνια μυστήρια». Μετ. Β. Κανέλλης, *Ερασιστής* (Σμύρνη), έτος Α', αρ. 2, Απρ. 1910, σσ. 49-67 (δημοσιεύεται το ποίημα του Ουγκώ «Υμνος στη γη» αφιερωμένο στη θεά Δήμητρα), «Αι τρεις φάσεις της ποιήσεως» (σύμφωνα με τον Victor Hugo), *Νέον Πνεύμα* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 15, 1 Φεβρ. 1909, σ. 254.

¹²² *Ευρυδίκη* (Κ/πολη), έτος Γ', αρ. 6, 30 Μαΐου 1873 σ.96, στ. 1. «Βιβλιογραφικών δελτίων». *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 167, 9 Μαρτ. 1880, σ.1. Ιωάννης Τανταλίδης: «Τα νεότερα των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών», *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 25, 26 Φεβρ. 1883, σ. 404.

¹²³ «Βιβλιογραφικών δελτίων». *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 171, 6 Απρ. 1880, σ.1, Bruno Walden: «Φιλολογική λεσχίαινα: Περί συγχρόνου γαλλικής φιλολογίας». Μετ. Γ. Δ. Μοσράτος, *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 6, 16 Οκτ.

1882, σσ. 83-84.

¹²⁴ «Διτή πατρίς των μεγάλων ανδρών». *Σαββατιαία Επιθεώρησης* (Κ/πολη), αρ.1, Δεκ. 1877, σσ. 15-16.

¹²⁵ Ιωάννης Τανταλίδης: «Τα νεότερα των επιστημών, των τεχνών και των γραμμάτων». *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 11, 20 Νοεμ. 1882, σ.180.

¹²⁶ Βλ. ενδεικτικά αφιερώματα για τον Ουγκώ *Νέα Εστία*, τόμ. 51, αρ. 594, 1 Απρ. 1952 και *Διαβάξω*, αρ. 111, 30 Ιαν. 1985, σσ. 13-56 (βλ. Μάρθα Καρπόζηλου: *Τεύχη – αφιερώματα των ελληνικών περιοδικών: 1879-1997*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 1999, σ. 146). Βλ. επίσης Β. Ουγκώ: «Το μανιφέστο του ρομαντισμού». Μετ. Α. Ανδρεόπουλος, *Νέα Εστία*, τόμ.110 Χριστούγεννα 1981, σσ. 135-167, Δέσποινα Προβατά. «Το έργο του Victor Hugo στην Ελλάδα». *Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών*, τόμ.9, 1995-1996, σσ. 91-114, επίσης *Ιστορικά Ελευθεροτυπίας* αρ. 150, 12 Σεπτ. 2002, καθώς και τόμο: *Βίκιωρ Ουγκώ (1802-1885): Ο ρομαντικός συγγραφέας, οραματιστής στοχαστής, ο φιλέλληνας, ό.π.*

¹²⁷ *Θράχη* (Κ/πολη), αρ.φ.124, 26 Φεβρ. 1874, σ. 3.